

ALAMANYA: DÖNÜŞÜ OLMAYAN YOL (*)

(**) **Hasan YÜKSEL**

ÖZ

Bu çalışmanın amacı Ernest George Ravenstein ve Everett S. Lee'nin göç kuramlarını kullanarak 1972 yılında çekilen ve Türk işçilerinin Almanya'ya göç etme serüvenini anlatan "Dönüş" filmi bilimsel düzlemde analiz etmektir. Göç konusu sosyal politikanın önemli sorunlarından birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle 1961 yılında Türkiye ile Almanya arasında imzalanan İşçi Göçü Antlaşması'na paralel olarak Almanya'ya göç eden Türk işçi sayısında bir hayli artış yaşanmıştır. Söz konusu bu hareketlilik ve o dönem sosyal hayatında yaşananlar toplumun aynası niteliğindeki sinemaya da yansımış ve 1960'lardan günümüze kadar geçen sürede Almanya'ya göç konusunu işleyen onlarca film çekilmiştir. Türkan Şoray ve Kadir İnanır'ın başrolünü oynadığı Dönüş filmi de bunlardan sadece birisidir. Çalışmada göç ve tanımından hareketle göç teorilerine yer verilecek, uluslararası göç kavramı temelinde Almanya'ya işçi göçü Ravenstein'in göç yasaları ve Lee'nin göçe neden olan faktörleri inceleyen kuramları kullanılmak suretiyle analiz edilecek ve söz

konusu bu kuramlar çerçevesinde filmde Almanya'ya göç kararını etkileyen faktörler belirlenecektir.

Anahtar Kelimeler: Göç, Göç Kuramları, Sosyal Politika, Sinema, Film

GERMANY: ROAD OF NO RETURN

ABSTRACT

The objective of the study is to analyze the film called "Return" that is based upon Turkish workers immigration to Germany and that was made in 1972 via Ravenstein and Lee's methods. The issue of migration is one of the problematic areas of social policy. In particular, depending upon the Worker Immigration Treaty signed between Turkey and Germany in 1961, an increase took place for the number of Turkish workers immigrating to Germany. This set of mobility and the experiences in that eras' social life were reflected to the cinema which was something like the mirror of a society and tens of films on Turkish immigration to Germany have been made since 1960. The film of "Return" in which Türkan Şoray and Kadir İnanır played the

(*) **Makale Kabul Tarihi** / 22.05.2018

(**) **Dr. Öğretim Üyesi** / Çankırı Karatekin Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, Çankırı, hasanyuksel37@gmail.com

starring role is one of these films. In the study, moving from immigration and its definition, theories of migration will be mentioned and migration to Germany will be investigated on the basis of international migration concept by using Ravenstein's Laws of Migration and Lee's theory within the context of factors causing for migration and the factors that affect decisions for the migration in the film will be ascertained.

Keywords: Immigration, Immigration Theories, Social Policy, Cinema, Film

GİRİŞ

Göç, bireylerin ya da sosyal yapıların birtakım kaygılarla ya da özendiricilerle karar verdikleri, karar verme süreçlerini, zaman zaman maliyetlerini ve ödülleri de içeren ekonomik, siyasi, kültürel ve dini bir mobilizasyon sürecini ifade etmektedir. Tarihten günümüze kadar geçen sürede biçimi ve koşulları nispeten değişse de göçe maruz kalan kişi, kişiler ve kitlelerin göç etme sebepleri (kayı verici-motive edici), karar verme sürecinde yaşadıkları, göç esnasında ya da sonrasında katlandıkları maliyetler ve elde ettikleri ödüller halen değişmeden varlığını sürdürmektedir. O açıdan göçü salt kişi ve kitle hareketi olarak görmek yerine neden-sonuç ilişkisi çerçevesinde birey ve toplumda neden olduğu "kazanımlar" ya da "kaybedişler" diyalektiği çerçevesinde

değerlendirmek daha doğru ve etkin bir bakış açısını yansıtacaktır.

Almanların II. Dünya Savaşı'ndan sonra ihtiyaç duyduğu işgücü talebini karşılamak amacıyla 31 Ekim 1961 tarihinde Türk Hükümeti ile Almanya arasında imzalanan İşçi Göçü Antlaşması Türkler'in Almanya'ya kitleler halinde girişine olanak sağlamış; bu tarihten itibaren Türkler Almanya'nın geçici değil; kalıcı ve asli unsurları haline gelmiştir. O dönem itibariyle başlangıçta kitlesel bir nitelik arz etmese de gerçekleşen söz konusu bu kitlesel göç hareketini yalnızca Almanya'nın ihtiyaçları doğrultusunda ortaya çıkmış bir realite olarak değerlendirmek eksik bir çözümlenme yapmak anlamına gelir. 1960'lı yıllar aynı zamanda Türkiye'de özü itibariyle sosyo-ekonomik, sosyo-politik ve sosyo-kültürel anlamda köklü değişim ve dönüşümlerin yaşandığı yıllardır. Öncelikle 14 Mayıs 1950 tarihinde iktidara gelen Demokrat Parti'yle Türkiye'nin yaşamış olduğu çok partili hayata geçiş deneyiminin 1960 askeri darbesiyle kesintiye uğraması; yoksulluk, işsizlik, kıtlık ve istikrarsızlığın önü alnamaz boyutlara ulaşması; sermaye birikiminin olmaması nedeniyle ithal ikameci modelin kendi içinde doğurduğu sorunsallar 1961'da imzalanan İşçi Göçü Antlaşması'nı yoksul ve gelir düzeyi düşük kesimler açısından meşru bir zemine oturtmuş ve çoğu tarımla meşgul Anadolu insanı için Almanya; onların deyimiyle "Ala-

manya" bir çıkış yolu haline gelmiştir.

1960'lar Türk sinemasında toplumsal gerçekçilik rüzgârlarının estiği yıllardır. Toplumsal gerçekçilere göre sinema, sosyal hayattan, yaşanmışlıklardan ve deneyimlerden kopuk olmamalı aksine toplumu, sosyal sorunları bütünüyle inceleyen bir amaca/aynaya dönüştürülmelidir. Toplumsal gerçekçilere göre sinema toplumdan; toplum da sinemadan kopamaz (Toplumsal gerçekçilikle ilgili ayrıca bkz. Otgün, 2008:173; Özönur, 2016: 101; Karataş, 2013: 1157; Demir, 2008: 66; Esen, 2000: 165; Uçakan, 1977: 11, 36; Yüksel, 2017: 31-33). Dolayısıyla 1960'lı yıllarda sosyal sorunlardan kendisini soyutlayamayan Türk sineması, Almanya'ya göç konusunu işleyen onlarca yapıta imza atmıştır (Örn: Bir Türke Gönül Verdim (1969), Baba (Yılmaz Güney) (1971), Dönüş (1972), Otobüs (1974), El Kapısı (1974), Almanya'lı Yarım (1974), Almanya'da Bir Türk Kızı (1974), Almanya Acı Vatan (1979), Metin (1979), Banker Bilo (1980), Düğün (1981), Komşumuz Balta Ailesi (1983), Ölmez Ağacı (1984), Melek Gidiyor (1985), Gurbetçi Şaban (1985), En Alttakiler (1986), Kırkmetrekare Almanya (1986), Sarı Mercedes (1987), Doğum Günün Kutlu Olsun Türk (1986), Yasemin (1988), Polizei (1988), Sahte Cennete Veda (1988), Berlin in Berlin (1993), Duvara Karşı (2004), Kebab Connection (2004), Crossing the Bridge: The Sound of İstanbul/İstanbul

Hatırası (2005), Acımasız (2006), Yaşamın Kıyısında (2007), Bahtı Açık (2008), Bunu Gerçekten Yapmalı mıyım (2009), Yedek Memleket (2010), Willkommen in Deutschland (2011) (Pişkin, 2010: 58-61).

Çalışmada neoklasik göç teorilerinin genel çerçevesini oluşturan Ravenstein ve Lee'nin göç kuramları özelinde 1972 yılında Türkan Şoray'ın yönetmenliğini yaptığı ve başrolünü yine Türkan Şoray ile Kadir İnanır'ın oynadığı "Dönüş" filmi incelenecektir. Çalışma üç bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde çalışmanın literatürüne ilişkin bilgi verilecektir. İkinci bölümde literatürdeki bilgilerden hareketle Ravenstein'in ve Lee'nin kuramlarına ve bu kuramların genel çerçevesine değinilerek çalışmanın yöntemi üzerinde durulacak; üçüncü bölümde ise çalışmanın yöntem kısmında açıklanmaya çalışılan Ravenstein ve Lee'nin kuramlarının teorik altyapısının Dönüş filmindeki yansımaları irdelenecek; filmin genelinde göçe neden olan faktörler ve göçün bireysel ve toplumsal sonuçlarına yer verilecektir.

1. LİTERATÜR ÇALIŞMASI

Çalışmanın genelinde Almanya'ya göç konusu "Dönüş" filmi özelinde ve uluslararası göç perspektifinden incelenmiştir. Çalışmaya konu olan "Dönüş" filminde göçün nedenleri incelenirken Ravenstein ve Lee'nin göçün nedenlerini tespit etmeye yönelik yöntemleri kulla-

nılmıştır.

Literatürde modern yaklaşımlar içerisinde yer alan ve her bireyin ya da kitlenin göç kararı vermesinde etkin olan "mikro-bireysel" ve "makro-yapısal" faktörlerin söz konusu olduğu görülmektedir. Mikro-bireysel yaklaşımlar daha çok bireyin karar verme sürecinde etkin olan değişkenleri incelemeye yöneliktir. Öncelikle göçün fayda maliyet analizinin yapılması mikro bireysel değişkenlerin açıklanmasında oldukça önemli bir yere sahiptir. Göç kararının verilmesinde etkin olan fayda-maliyet analizinin yapılması düşüncesi öncelikle 1962 tarihinde Larry Sjaastad'ın yazmış olduğu bir makalede ortaya atılmıştır.

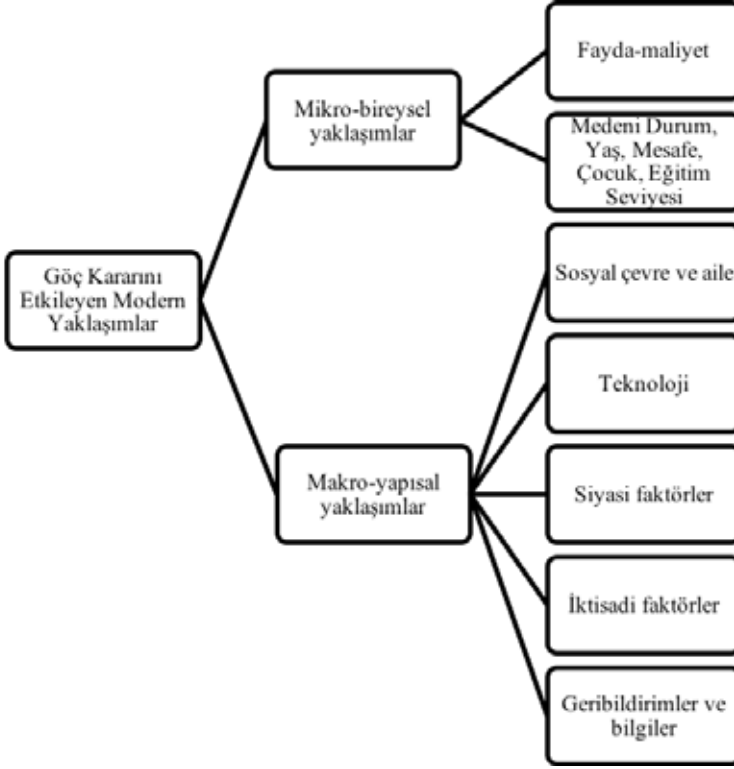
Aynı düşünce sonrasında Stark ve Levhari, 1982; Stark, 1984; Katz ve Stark, 1986; Lauby ve Stark, 1988; Taylor, 1986; Stark ve Taylor, 1991 ve Massey ve diğerleri, 1993 tarafından da dile getirilmiştir (göç kararı verilmesinde etkin olan fayda maliyet analizi ile ilgili ayrıca bkz. (Stark, 1982: 191-196; Stark, 1984: 251-259; Katz ve Stark, 1986: 131-149; Lauby ve Stark, 1988: 473-486; Taylor, 1986: 147-171; Stark ve Taylor, 1991: 1163-1178; Massey ve diğerleri, 1993: 431-466). Sjaastad'a (1962) göre göç, "insan kaynağının verimliliğini arttırmak amacıyla gerçekleştirilen ve içinde bir takım fayda ve maliyetleri barındıran bir yatırım" olarak ifade edilmiştir.

Sjaastad'ın göç teorilerine en büyük katkısı beşeri sermayeyi göç teorileri içerisinde kullanmasından

kaynaklanmaktadır. Sjaastad'a göre göç, maliyetlerine (mesafe, aile, ev, çocuk, yaş vb.) rağmen beşeri sermayenin kalitesini ve niteliklerini arttırmaya yönelik bir yatırımdır. Birey, söz konusu bu yatırıma dönük vermiş olduğu kararlarla kendi katma değerini arttıracak, bu da onun istihdam edilebilirliğine olumlu anlamda katkı sunacaktır (Piche ve Dutreuilh, 2013: 142).

Makro-yapısal yaklaşımlar ise göçü bireysel tercih ve inisiyatifler olarak görmenin ötesinde göç kararını etkileyen faktörlerin küresel bir bakış açısıyla değerlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu anlamda sistem yaklaşımı ön plana çıkmaktadır. Bu yaklaşıma göre göç, kaynak ve hedef ülke arasında kitlelerin, mal, hizmet ve sermayenin hatta fikirlerin akışkanlığını ifade eden bir sistemden ibarettir. Sistem yaklaşımı teorik olarak ilk defa 1970 yılında Akin Mabogunje tarafından geliştirilmiştir. Mabogunje'nin analitik çerçevesi iktisadi faktörlerden teknolojiye, sosyal çevreden politik faktörlere değin göç kararını vermede etkin olan tüm parametreleri incelemeye dönüktür. Bu bağlamda Mabogunje, sadece bireysel faktörlerin göç kararını açıklamada etkin olamayacağına vurgu yaparak göçe neden olan faktörleri küresel ve evrensel bir bakış açısıyla incelemenin önemine dikkat çekmiştir. Ayrıca daha önce göç edenlerin göç kararı verme aşamasında olanlara göç ettikleri yerle ilgili verdikleri bir

Şekil 1. Göç Kararını Etkileyen Modern Yaklaşımlar

Kaynak: (Piche ve Dutreuilh, 2013: 142, 145).

takım "bilgiler" ve "geribildirimler" sosyal ağların göç sürecinde ne denli etkin olduğunu kanıtlar niteliktedir. O açıdan Mabogunje'nin yaklaşımına göre göç, lineer ve tek yönlü bir mobilizasyon süreci olmasının ötesinde birbiriyle ilişkili birçok değişkeni içerisinde barındıran dairesel bir fenomendir (Piche ve Dutreuilh, 2013: 145).

Göçün doğasında değişkenlik ve birçok faktörden etkilenme söz konusu olduğundan; kısacası göç kanunları fizik ya da matematik gibi "katı" ve "kesin" olmadığından (Sin-

ha ve Ataullah, 1987: 23) salt mikro ve makro yaklaşımlar göç teorilerini açıklamada oldukça yetersiz kalmaktadır. Bu açıdan literatürdeki çalışmaların göç ve nedenlerini açıklamaya yönelik yaklaşımları da birbirlerinden farklılıklar içermektedir. Göç edilen yerin kaynak ülkeden uzaklığı, göç edilecek yerde kalınacak süre, göç edilen yerin iktisadi olanakları, göç edilen yerin siyasi ve politik durumu, göç edilen yerdeki akrabalık ilişkileri ve sosyal ağlar, göç edenlerin kişisel özellikleri, göç edenlerin etnik aidiyetleri,

cinsiyetleri gibi bir dizi etken göç kararı vermede kullanılan yaklaşımların özünü oluşturmaktadır (Özcan, 2017: 187).

Göç kuramları kendi içerisinde erken dönem ve çağdaş göç teorileri olmak üzere ikiye ayrılarak incelenmektedir. Erken dönem göç teorileri 1885'lerden 1960'lara kadar olan dönemi kapsarken çağdaş göç teorileri ise 1960'lardan günümüze kadar olan dönemi içermektedir. Erken dönem göç teorileri içerisinde en fazla ön plana çıkanları Ernest George Ravenstein (1885) ve Everett S. Lee'nin (1966) teorileridir. Literatürde Ravenstein ve Lee'nin teorileri göçün nedenlerini açıklamaya yönelik olarak kullanılan ilk teoriler olarak göze çarpmaktadır. Çağdaş göç teorileri ise Neoklasik Ekonomi Teorisinden⁽¹⁾ başlayarak Zelinsky'nin Hareketlilik Geçiş Hi-

potezi (1971),⁽²⁾ Dual İşgücü Piyasası Teorisi (1971),⁽³⁾ Merkez-Çevre İliş-

² Wilbur Zelinsky (1971: 222) tarafından geliştirilen bu teoriye göre bireysel göç kararının verilmesinde etkin olan 'net' bir takım gerekçeler bulunmaktadır. Bireyin göç kararı vermesinde baskın olan bu gerekçeler aynı zamanda modernizasyon sürecinin de bir boyutunu oluşturmaktadır. Zelinsky hareketlilik geçiş hipotezini doğrulamak amacıyla sekiz farklı varsayım geliştirmiştir. (1) Sınırlı fiziki ve sosyal hareketlilikten yüksek düzeyli hareketliliğe geçiş toplumun modernizasyon sürecini tecrübe ettiğinin bir göstergesidir. (2) Belirli toplumlar için hareketlilik geçişi demografik geçiş süreciyle eş anlamlı olarak gerçekleşmektedir. (3) Geçişin değişik kademelerinde mekânsal hareketliliğin şeklinde ve yoğunluğunda değişimler gözlemlenebilir (hareketliliğin sıklığı, süresi, dönemi, mesafesi, göçmenlerin kategorisi edilme biçimleri, kaynak ve hedef ülke sınıflandırmaları). (4) Sosyal mobilitenin şeklinde, yoğunluğunda ve bilgi akışında eş zamanlı değişimler meydana gelir ve bazı durumlarda göç eden birey, sosyal yaşamdaki konumunu değiştirme ya da suistimal etme riski gibi bir takım seçeneklerle karşı karşıya kalabilir. (5) Küçük mekânsal ve geçici bir takım olgular hariç tutulmak suretiyle bir genelleme yapılırsa hareketliliğe neden olan koşulların zamana ve mekâna bağlı olduğu çıkarılması yapılabilir. (6) Zaman ve mekâna bağlı olarak gerçekleşen hareketlilik belirli bir toplumda tesadüfi faktörlerin birikimi ve yoğunluğu nedeniyle yönü ve şekli gelişmiş lokasyonlardan daha az gelişmiş lokasyonlara doğru gerçekleşen bilgi aktarımı yoluyla daha da artırılabilir. (7) Bölge hareketlilik geçiş sürecini geç başlatsa dahi lokasyona bağlı gerçekleşen geçici değişim yani hareketlilik korunabilir ya da değiştirilebilir. (8) Tanık olunan bu süreç gelişimin değiştirilemez boyutlarını oluşturmaktadır (Zelinsky, 1971: 222). Zelinsky (1971: 230, 231) ayrıca çalışmasında toplumların hareketli geçiş sürecini Modernite Öncesi Geleneksel Toplum (i), Erken Geleneksel Toplum (ii), Geç Hareketli Geçiş Toplumu (iii), İleri Toplum (iv) ve Süper İleri Toplum (v) olarak ifade etmektedir. Modernite Öncesi Geleneksel Toplumlarda göç eğilimi oldukça sınırlı iken, Erken Geleneksel Toplumlarda ise köylerden kent merkezlerine kitlesel göçler yaşanmaktadır. Geç Hareketli Geçiş Toplamlarında kırsal alanlardan kentlere halen yüksek düzeyli göçler olmaktadır. İleri Toplumlarda göçler kırsal alanlardan kent merkezlerine doğru değil; daha çok kentlerden başka kentlere şeklindedir. Süper İleri Toplumlarda ise bilgi ve iletişim teknolojilerinde meydana gelen değişimlere paralel olarak kalıcı göçler daha da azalmıştır (Zelinsky, 1971: 230, 231).

³ İşgücü piyasaları emek arz ve talebinin bulunduğu, ücret ve çalışma koşullarının belirlendiği piyasalar şeklinde tanımlanmaktadır (Zaim, 1997: 11). İşgücü piyasalarında emeğin işverene arz eden işçi, emeği talep eden ise işverenin kendisidir. Dolayısıyla işgücü piyasaları klasik iktisadi doktrinin arz ve talep yasalarına göre çalışır. Doeringer ve Piore (1971)

¹ Neoklasik ekonomi teorisi uluslararası göç teorileri içerisinde en bilindik ve en eski olanıdır. Teori, ekonomik kalkınma sürecinde işgücü göçünün incelenmek amacıyla geliştirilmiştir (Lewis, 1954: 139-191; Ranis ve Fei, 1961: 533-565; Harris ve Todaro, 1970: 126-142). Bu teoriye göre iç göç ve uluslararası göç işgücü arz ve talebine dayalı coğrafi farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla işgücü talebinin yetersiz olduğu bölge ya da bölgelerde göç eğilimi de o denli yüksektir. Klasik iktisadi doktrinin temel varsayımlarına göre hareket eden bu teoriye göre, işgücü arzının fazla talebin ise az olduğu piyasalarda ücretler düşük; arzın az talebin ise fazla olduğu işgücü piyasalarında ise ücretler yüksektir. Ücretlerdeki bu bölgesel farklılıklar, işgücünün yüksek ücretlerin verildiği bölgelere ya da ülkelere göç etme eğilimini kolaylaştırmaktadır. Söz konusu bu göç, kaynak ülkedeki işgücü arzını azaltmakta ve ücretlerin yükselmesine neden olmakta iken hedef ülkedeki işgücü arzının artmasına ücretlerin de düşmesine neden olmaktadır. İşgücü arz ve talebinin başka bir ifadeyle istihdam ve işsizlik paradoksundan kaynaklanan bölgeler arası arz-talep dengesizliği bu teorinin temel varsayımını oluşturmaktadır (Massey ve diğerleri, 1993: 433).

kileri Teorisi (1974),⁽⁴⁾ Göç Sistemleri Teorisi (1970),⁽⁵⁾ İşgücü Göçünün Yeni

Ekonomisi Teorisi (1991),⁽⁶⁾ İlişkiler Ağı Teorisi (1993),⁽⁷⁾ Davranışsal

tarafından geliştirilen dual (ikili) işgücü piyasaları ise istihdamın kapsamı, işlerin kalitesi, çalışanların vasıf düzeyi gibi bir takım nedenlerle işgücü piyasalarının ikiye ayrılmış ve kategorize edilmiş halini ifade etmektedir. Dual işgücü piyasalarında faaliyet gösteren işletmeler her ne kadar birbirlerine benziyor gibi gözükse de esasında istihdam imkânları, çalıştırdıkları işçilerin vasıf düzeyleri, işgören devir hızı oranları ve işlerin kalitesi açısından birbirlerinden ayrılmaktadırlar. Nitekim birincil işgücü piyasalarında istihdam oranı yüksek, işler kaliteli, işgören devir hızı az ve ücretler yüksek ikincil işgücü piyasalarında ise istihdam imkânları kısıtlı, yapılan işlerin kalitesi ve niteliği düşük, işgören devir hızı yüksek ve ücretler düşüktür (Albrecht ve Vroman, 1992: 438).

Çağdaş göç teorileri içerisinde yer alan bu teoriye göre modern sanayi toplumlarının işgücü talebi göçün temel nedenini oluşturmaktadır (Massey ve diğerleri, 1993). Başka bir ifadeyle kalitesiz işlerin baskın, işsizliğin yüksek ve ücretlerin düşük; işgören devir hızının yüksek olduğu bir işgücü piyasasından diğerine bir göç hareketliliği gerçekleşmektedir (Özcan, 2017: 199).

4 Wallerstein'in 1974 tarihli çalışması üzerine inşa edilen Merkez-Çevre İlişkileri Teorisi'nin bir diğer adı Dünya Sistemleri Teorisi'dir. Bu teoriye göre uluslararası göçün nedeni bazı ulusal ekonomilerde işgücü piyasalarının dual özellik taşıması değil; 16. yüzyıldan itibaren büyüyen ve gelişen dünya piyasasının yapısal özellikleridir (Portes ve Walton, 1981; Petras, 1981: 44-63; Castells, 1991; Sassen, 1988; Morawska, 1990: 187-240'dan alıntılan Massey ve diğerleri, 1993: 444). Bu çerçevede kapitalist özellikler taşıyan ekonomilerin sermaye birikimi bağlamında her geçen gün büyümesi kapitalist özelliklere sahip olmayan toplumlarda yaşayan bireylerin ülke dışına göç etmesine olanak sağlamaktadır. O nedenle çevrede bulunan ve kapitalist niteliklere sahip olmayan ülkelerden merkezde bulunan ve kapitalist nitelikler taşıyan ülkelere doğru göç hareketliliği yaşanmaktadır. Dolayısıyla kapitalist ülkeler "merkez", kapitalist olmayan ülkeler ise "çevre" şeklinde nitelendirilmekte ve merkezden çevreye göçler yaşanmaktadır (Massey ve diğerleri, 1993: 444, 445).

5 Göç Sistemleri Teorisi'ne yönelik çalışmalar öncelikle Mabogunje (1970) öncülüğünde gerçekleşmiş ve James T. Fawcett'in 1989 tarihli "Network, Linkages and Migration Systems" adlı çalışmasıyla günümüzdeki şeklini almıştır. Fawcett'in, Body'nin çalışmasına dayandığı makalesinde göç, kaynak ve hedef ülke arasındaki bağlantılardan etkilenmektedir. Bu teoride göç, birbirlerine bir biçimde bağlı bir destinasyondan diğerine doğru mal, hizmet, fikir ve birey ekseninde gerçekleşen bir 'akış' olarak nitelendirilirken göçün yönü, kapsamı ve boyutları

itibariyle farklı lokasyonlar arasında karşılaştırma yapmayı da gerekli görmektedir. Ayrıca teoride bir bölgede yaşanan iktisadi, sosyal, ekonomik, politik ve kültürel düzlemde meydana gelen bir değişimin diğer bölgeleri de etkileyeceği varsayımı üzerinde durulmaktadır. Özellikle 1980'lerden sonra somut bir biçimde kendini gösteren küreselleşmeyle birlikte birbirine bağlı, bağımlı ve entegre bir sistemin temelleri atılmıştır. O bakımdan böylesine bir ortamda göç, belirli aralıklarla ve sürekli olarak meydana gelen dinamik bir süreç ifade etmektedir. Fawcett (1989), geliştirmiş olduğu teoride göç sistemleri arasındaki ilişkileri ya da başka bir ifadeyle bağlantıları dört farklı kategoride ele almıştır. Öncelikle devletler arasındaki ticari, ekonomik ve siyasi ilişkilerin bir biçimde göçe yön verdiğini savunmuştur (i). Ayrıca Fawcett (1989), çalışmasında görsel ve yazılı medyanın (ii), kişisel ve ailevi bağlantıların yani tanıdıkların (iii) ve göçmen bürolarının göçe kaynaklık edebileceği (iv) vurgusu yapmıştır (Fawcett, 1989: 671-674).

6 İşgücü Göçünün Yeni Ekonomisi Teorisi Oded Stark (1991) tarafından geliştirilmiştir. Bazı yönleriyle neoklasik geleneğe dayanmasına rağmen teori, göçmen davranışlarını açıklamada ve göçe karar vermede yeni bir pratik geliştirmiştir. Bu bağlamda Stark'a (1991) göre göç kararı vermek sadece bireysel tercihlerle ya da inisiyatiflerle açıklanamaz; aksine göç kararını etkileyen başta aile ve yakın çevre olmak üzere bir takım unsurlar da bulunmaktadır (Özcan, 2017: 201). Stark ve Bloom (1985: 173, 174) "The New Economics of Labor Migration" adlı çalışmada "tuğla" ve "şişe" örneğini vererek bu durumu somutlaştırmaktadırlar. Nasıl ki tuğla ve şişe üreticisi kârını maksimize etmek amacıyla rastgele mal ve hizmet üretmezse emeğin sahibi olan birey de işgücü piyasalarında emeğini arz ederken gelişigüzel hareket etmez. Özellikle işgücü piyasalarının öznesinin insan olduğu dikkate alındığında bu durum daha da baskın bir nitelik arz etmektedir. Çünkü insan duygu ve düşünceleriyle hareket eder. Dolayısıyla göç kararının verilmesinde duygular, düşünceler ve hissiyatlar önemli bir yere sahiptir. Bireylerin ve hane halklarının göç kararının verilmesinde rolü büyüktür. Göçün fayda maliyet analizi yapıldıktan sonra gerek faydası gerekse maliyeti göç kararı veren birey ve hanehalkları arasında paylaşılmaktadır. O nedenle teoriye göre, göç kararı verme "bireysel bağımsızlık" yerine "karşılıklı bağımlılık" esasına dayanmaktadır (Stark ve Bloom, 1985: 173, 174).

7 İlişkiler Ağı Teorisi'ne göre göçmenin arkadaşlarıyla, akrabalarıyla, komşularıyla ya da meslektaşlarıyla olan ilişkileri onları birbirlerine bağlamakta; böylelikle birbirlerini tanıyan birey ya da bireyler arasında göç eğilimi ivme kazanmaktadır. Nitekim sonradan göç eden bireyin ya da bireylerin maliyetleri ve riskleri ilk göç eden bireylerle kıyasla düşürece-

Model (1965),⁽⁸⁾ Sosyal Sistemler Teorisi (1981),⁽⁹⁾ Sosyal Sermaye Te-

ğinden göç kararı vermek çok daha kolay olacaktır. İlişkiler ağı teorisinin 6 temel varsayımı bulunmaktadır: (1) Kaynak ülkede göç eden bireyin değerleriyle olan ilişkilerinin çeşitliliği ve kapsamı arttıkça uluslararası göçte zaman içerisinde artma eğilimi göz-terecektir. Fakat sonrasında göç eğilimi düşecektir. (2) İki ülke arasındaki göç akışının büyüklüğü tam anlamıyla ücret farklılıkları ya da istihdam oranları ile ilişkili değildir. Çünkü göçmenlerin zamanla birbirlerini tanımaları nedeniyle göç maliyetleri azalmakta ve göze alınan riskler düşmektedir. (3) Göç eden bireyler arasındaki networkün arması ve derinleşmesine bağlı olarak uluslararası göç daha da kurumsallaşmaktadır. Dolayısıyla göç bireysel ya da yapısal bir karakteristiğe sahip olmaktan çok bağımsız bir olguya dönüşmektedir. (4) İlişkiler geliştikçe ve göç maliyetleri ile göçün riskleri azaldıkça göç akışının sosyo-ekonomik kavramlarla ifade edilme düzeyi azalmaktadır. O bakımdan göçün nedenleri açıklanırken kaynak ülkenin özellikleri daha belirgin hale gelmektedir. (5) İlişkiler ağının gelişmesi devleti yöneten hükümetlerin göç akışını kontrol edememesine neden olur. Göç eden bireylerle göç kararı verme aşamasında olan bireyler arasındaki ilişki düzeyinin artışı göçü kontrol etmeye yönelik geliştirilen göç politikalarını anlamıslastırmaktadır. (6) Aileleri birleştirmeye dönük göçmen politikaları ise göç akışını kontrol altında tutmaya olanak sağlar. Keza akrabalar arasındaki birlik ve beraberlik ve aile birliği sağlamak amacıyla hükümetlerin politika geliştirmesi ve uygulamaya koyması her şeyden daha önemlidir (Massey ve diğerleri, 1993: 448-450).

⁸ Teori 1965 yılında Wolpert tarafından geliştirilmiştir. Davranışsal modele göre bireyin davranışlarını şekillendiren bir takım faktörler bulunmaktadır. Özellikle bireyin göç kararı vermesinde etkin olan bu faktörlerden en önemlisi bireyin göç edeceği hedef ülkede sosyal, iktisadi, kültürel ve çalışma yaşamına dönük beklentilerini karşılamaya düzeyidir. Beklentiler ile realitelerin örtüşmemesi durumunda göç kararı vermek zorlaşacaktır. Göçmenin katlanmak zorunda olduğu alternatif maliyetler göç ettikten sonra elde edeceği faydadan fazla ise göç eğilimi azalmakta; aksi durumda ise göç eğilimi hızlanmaktadır. Wolpert, geliştirdiği teoride bir bakıma fayda-maliyet analizinin göç eden bireyin göç davranışını şekillendirdiğini savunmakta; bunu da bireyin beklentileri üzerinden açıklamaya çalışmaktadır (Kley, 2011: 472).

⁹ 1981'de Hoffman ve Nowotny tarafından geliştirilen Sosyal Sistemler Teorisi, dual (ikili) işgücü piyasası teorisinin tamamlayıcısıdır. Teoriye göre göç, göçmenin bireysel ve yapısal gerilimleri çözme isteğinin bir sonucudur. Teoride yapısal gerilimler makro düzeyde güç ve iktidar sorunsallarına dikkat çekmeye yönelik iken bireysel gerilimler ise daha

orisi (1997-2000),⁽¹⁰⁾ Kurumsal Teori

çok mikro düzeyde bireyin şahsını, statüsünü ve itibarını lekelemeye çalışan girişimleri ifade etmek amacıyla kullanılmıştır. Yapısal gerilimler içerisinde siyasi istikrarsızlık, iç savaşlar, terör ve terörize gruplar; bireysel gerilimler içerisinde ise kişinin doğrudan şahsını ve ailesini ilgilendiren işsizlik, gelir adaletsizliği, sosyal dışlanma, ayrımcılık, yoksulluk gibi göçün itici unsurları yer almaktadır. Birey göç etmek suretiyle hedef ülkede arzu ettiği itibarı kazanmayı düşünmektedir fakat kaynak ülkedeki gerilimler ve sorunlar azalmak yerine hedef ülkeye de aktarılmaktadır. Sosyo-ekonomik anlamda ve statü düzleminde, yaşadığı toplumun alt kesimlerine mensup olan bireyler büyük olasılıkla hedef ülkede arzu ettikleri ve düşündükleri statüyü elde edemeyeceklerdir. O nedenle göçmenler göç ettikleri toplumun en alt kademesinde yer alacaklar ancak o toplumun yerlileri ise en azından güç ve gelir bağlamında göçmenlere üstünlük sağlayacaklardır. Bu teori ekonomik anlamda göçe neden olan unsurları göz ardı etmemekte onun yerine sosyal düzlemdeki diğer itici faktörlerle birlikte değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Ayrıca Sosyal Sistemler Teorisi'nde göçmenlerin göç ettikleri yerlerde ne tür problemlerle karşılaşabilecekleri de dikkat çekilmektedir. Uygulanabilirliği halen tartışılabilir da teori birçok mikro göç teorisinin değinmediği yapısal faktörleri vurgu yapmaktadır (Zanker, 2011: 11, 12).

¹⁰ Sosyal Sermaye Teorisi, literatüre genç bireylerin sosyal gelişimine yardımcı olmak amacıyla farklı aileler ve toplumsal yapılar içerisinde yer alan soyut kaynakları ön plana çıkarmak amacıyla bir ekonomist kimliğine sahip Glenn Lorry tarafından (1971) kazandırılmıştır. Ancak sonrasında teori, sosyolog Pierre Bourdieu (1986) tarafından toplumsal yapılarla ilişkilendirilerek daha geniş bir çerçeveye oturtulmuştur. Bourdieu ve Wacquant'a (1992) göre sosyal sermaye, bir bireye ya da gruba atfedilen, tanınırlık üzerine kurgulanmış, kurumsal ya da kurumsallaşmamış ilişkiler ağını kapsayan gerçek ya da sanal kaynakları ifade etmektedir (Palloni ve diğerleri, 2001: 1263). Bourdieu, sosyal sermaye kavramını, toplumun yeniden ortaya çıkışı ve toplumda baskın olan sosyal sınıfların konumlarını korumak amacıyla geliştirdikleri sembolik güç paradigmasının yeniden tanımlanmasında kullanmıştır. Bourdieu'ya göre bu durum sadece ekonomik girdilerle açıklanamamakta aynı zamanda bireyin sosyal hiyerarşide kendisini konumlandırmada kullandığı kültürel sermaye de önem kazanmaktadır. Bu anlamda Bourdieu, sosyal sermayeyi "belirli bir süre devam eden bireylerin karşılıklı olarak birbirlerini tanımalarına yönelik kurumsal ya da yarı kurumsal ilişki sistematiğine sahip kaynaklar toplamı" şeklinde tanımlamıştır (Bourdieu, ve Wacquant, 1992: 119). Sosyal sermayenin en dinamik özelliği ekonomik sermayeye dönüşebilme kabiliyetinde gizlidir (Harker, Chele-en ve Wilkes, 1990). Bourdieu (1986) ve Coleman'a (1988) göre insanlar, kurdukları sosyal ilişkiler ve

(2001),⁽¹¹⁾ Birikimli (Döngüsel) Nedenlilik Teorisi (1990),⁽¹²⁾ Uluşasını

sosyal ağlar ve sosyal kurumlar yoluyla sosyal sermayeye sahip olurlar. Dolayısıyla sosyal sermayenin kapsamı ve düzeyi de göç kararının verilmesinde oldukça etkindir. (Palloni ve diğerleri, 2001: 1263, 1264).

¹¹ Kurumsal Teori, Guilmoto ve Sandron (2001: 159) tarafından geliştirilmiştir. Bu teoride göçmen ağları zaman içerisinde kurumsal yapılara dönüşmekte ve kurumsal bir kimlik kazanmaktadır. Bu teoride göçü kurumsallaştıran ekonominin kurumsallaşmış parametreleridir. Göç teorilerinin yeni ortaya atıldığı dönemlerde göç, tamamen tesadüfi ilkeler çerçevesinde şekillenirken ticari işlem maliyetlerinin düşmesi, uzmanlaşmanın artması, ilerleyen zaman dilimi içerisinde otonom hale gelen bir takım yeni normların ortaya çıkışı ve yerel kurumlarla olan ilişkiler göçün sistematik ve kurumsal bir çerçevede ele alınması gerektiğini zorunlu hale getirmiştir. (Guilmoto ve Sandron, 2001: 159). Guilmoto ve Sandron (2001) teyiyi geliştirirken 8 farklı önerme geliştirmişlerdir: (1) Gelişmekte olan dünya piyasalarında halen belirsizlikler söz konusudur. O bakımdan geliri artırma yerine risklere karşı önlem almak daha elzemdir. (2) Gelişmekte olan ülkelerde işgücü göçü karmaşık ve zamanlararası bir süreci ifade etmektedir. Dolayısıyla bu ülkelerde göçün yönü, kapsamı ve özelliklerini önceden tahmin etmek olası değildir. (3) Gelişmekte olan ülkelerde üretimden ziyade işgücü göçünü karakterize eden ticari işlemlere ağırlık verilmelidir. (4) Belirsizliklerle dolu bir piyasada herhangi bir kurum ticari işlemlerinin devamını sağlayacak bir zemin arar. (5) Kurum, norm; hiyerarşi; kural ve değer demektir. (6) Bazı kurumsal yaklaşımlar işgücü göçünün sıklığını ve derecesini ifade eder. (7) Kurum, tamamıyla optimal bir düzenleme ya da yönetim anlamına gelmez. (8) Kurumsal değişim ve dönüşüm hem iç kaynaklı hem de dış kaynaklıdır (Guilmoto ve Sandron, 2001: 35-164).

¹² Sosyal ağların ve göçmenleri destekleyici kurumların sayısındaki artışa ilaveten eş zamanlı gerçekleşen diğer gelişmeler de uluslararası göçü daha olası hale getirmektedir. Öncelikle Mrydal (1957) tarafından "süreç" olarak nitelendirilen sonrasında Massey tarafından (1990) geliştirilen bu teoriye Birikimli (Döngüsel) Nedenlilik Teorisi denir (Massey ve diğerleri, 1993: 451). Göçü etkileyen her bir unsurun bir takım sosyal içerikleri olduğu dikkate alındığında nedenselliğin kümülatif (birikimli) bir özelliğe sahip olduğu ifade edilebilir. Nitekim birbiri ardısıra verilen göç kararları diğer göç hareketliliklerinin de habercisi olabilir. O nedenle bu teoriye göre göç kararları birbirini etkilemekte ve birbirlerinden etkilenmektedir. Verilen bir göç kararı yeni göç kararlarının verilmesine neden olabilir. Bu kümülatif (birikimli) yaklaşım içerisinde sosyal bilimciler "gelir dağılımı", "toprak dağılımı", "tarım topraklarının işlenişi", "kültür", "insan kaynağının bölgesel da-

Göç Teorisi (Özcan, 2017: 187-205),⁽¹³⁾ şeklinde 13 farklı başlık altında incelenmektedir (Massey ve diğerleri, 1993: 431-466).

2. YÖNTEM

Çalışmada "Dönüş" filmi Ernest George Ravenstein (1885) ve Everett. S. Lee'nin (1966) teorileri ekseninde analiz edilmiştir. Erken dönemde göç akımlarıyla ilgili ilk kanunlar Ernest George Ravenstein (1885) tarafından geliştirilmiştir. Ravenstein tarafından geliştirilen göç akımlarının tümüne yön veren temel gelişme 18. yüzyıl sonunda ve 19. yüzyıl başında gerçekleşerek literatüre "buharın pamukla evliliği" şeklinde geçen Sanayi Devrimi'dir (Ekin, 1989: 8). Sanayi Devrimi'yle birlikte binlerce insan kent merkezlerinde kurulan fabrikalarda çalışmak amacıyla göç etmek durumunda kalmış ve bu mobilizasyon süreci Ravenstein tarafından incelenmek suretiyle göç akımlarının kavramsal çerçevesi oluşturulmuştur. Ravenstein'a göre

gılımı" ve "çalışmanın sosyal anlamı" olmak üzere göç kararını etkileyen 6 sosyo-ekonomik değişken saptamışlardır (Stark, Taylor ve Yitzhaki, 1985: 173-178 ve Taylor, 1992: 187-208'den alıntılan Massey ve diğerleri, 1993: 451).

¹³ Uluşasını Göç Teorisi göçü, neoliberal ekonomik doktrini yapılandıran küreselleşme sürecinin bir uzantısı olarak ele almaktadır. Bu bağlamda küreselleşme sürecinin beraberinde getirdiği mal, hizmet ve işgücünün ulus ötesi bir nitelik kazanması, piyasaların yerellikten kurtulmak suretiyle küresel bir yapıya dönüşmesi göçlere ulusötesi bir boyut kazandırmaktadır. 21. yüzyılda gerek kaynak gerek hedef ülkelerin ekonomik, siyasi, kültürel ve diplomatik konuları göç kaynaklık etmektedir (Özcan, 2017: 205).

göç, kalkınma ve gelişmeyle doğru orantılı bir süreçtir. Göçün artması ülkenin ya da bölgenin kalkındığının ya da geliştiğinin bir göstergesi iken göçün azalması ise ekonomik ek- sende sorunların yaşandığına işaret etmektedir. Dolayısıyla o dönemde Ravenstein'a göre Sanayi Devrimi kalkınmanın ve göçün itici gücünü oluşturmaktadır (Skeldon, 2008: 6). Ravenstein 1885 ve 1889 tarihli çalışmalarında özetle yedi farklı göç kuramı geliştirmiştir (Ravenstein, 1885:167-227; Ravenstein, 1889:198-288 ve Lee, 1966: 48).

1. *Göç ve Mesafe (a)*: Göçmenlerin büyük bir kısmı kısa mesafedeki yerlere göç etmektedirler. *(b)* Uzun mesafeli göçlerin yönü ise daha çok sanayi ve ticaret merkezlerine doğrudur.
2. *Kademeli Göç (a)*: Göç, göçmenleri absorbe ederek sanayi ve ticaret merkezlerine doğru gerçekleşen ve akımlara neden olan nüfusun yer değiştirmesi süreci olarak tanımlanır. *(b)* Ülke vatandaşları ekonomik olarak hızla gelişen bölgelere göç etmekte, onların göç etmelerinden kaynaklı kırsal alanda neden oldukları boşluk ise daha uzak bölgelerden gelen başka göçmenler tarafından doldurulmaktadır. Bu bağlamda ülkenin en uzak bölgelerinden merkez olarak nitelendirilebilecek bölgelerine kademe kademe bir göç hareketliliği yaşanmaktadır.

(c) Nüfus hareketliliğinde meydana gelen bu dağılım göç alan bölgelerin nüfusu absorbe etme yetenekleriyle ilintilidir.

3. *Akım ve Karşıakım*: Her göç akımı kendine denk karşı akım yaratır.
4. *Göçe Eğilimde Kent ve Kırsal Bölge Farklılıkları*: Kentlere kıyasla kırsal bölgelerde yaşayanlar daha fazla göç etme eğilimi içindedirler.
5. *Kısa Mesafe Göçlerde Kadın Etkisi*: Göç etme eğilimi bağlamında kadınlar özellikle kısa mesafelerde erkeklerden daha etkindirler.
6. *Teknoloji ve Göç*: Teknolojinin gelişmesi, üretim ve ticaretin artması göçün artışında pozitif anlamda etkindir.
7. *Ekonomik Güdülerin Baskın Oluşu*: Kanunların eski ve demode oluşu, kanunların uygulanmasında yaşanan zorluklar, ağır vergi yükleri, köle ticareti, olumsuz iklim şartları ve sosyal çevrenin tamamen çıkar ve menfaat merkezli bir yapı haline gelmesi göçlerin genelinde etkin olsa da göçlere tam manasıyla yön veren ve damgasını vuran ana sebep ekonomik kaygılardır.

Everett S. Lee tarafından 1966 yılında yapılan "A Theory of Migration" adlı çalışmada göç konusu beş farklı başlık altında incelenmiştir. Çalışmasına Ravenstein'in göç kuram-

larına kısaca yer vererek başlayan Lee, birinci başlıkta göç kavramını tanımlamış, ikinci başlıkta göçe neden olan faktörler üzerinde durmuş, üçüncü başlıkta göç yoğunluğunu etkileyen faktörlere değinmiş, dördüncü başlıkta "akım" ve "karşı akım" kavramları üzerinde durmuş, beşinci başlıkta ise göçmenlerin karakteristik özelliklerini anlatmıştır (Lee, 1966: 47-57).

Lee'ye (1966: 49, 50) göre göç, sürekliliği (kalıcı) ya da süresiz (geçici) yer değiştirme süreci olarak tanımlanmıştır. Göçün mesafesi, derecesi, yönü ve süresi konusunda herhangi bir ayırım yapmayan Lee, bir salondan başka bir salona ya da bir apartmandan başka bir apartmana taşınmayı Bombay Hindistan'dan Iowa Cedar Rapids'e taşınmayla eş anlamlı olarak değerlendirmiştir. O'na göre mesafeler kısa da olsa göç her yönüyle göçtür. Lee, göçe neden olan faktörleri kaynak ülkeye yönelik faktörler (i) hedef ülkeye yönelik faktörler (ii), müdahale edici ve engelleyici faktörler (iii) ve kişisel faktörler (iv) olmak üzere 4 grupta incelemiştir (Lee, 1966: 49, 50).

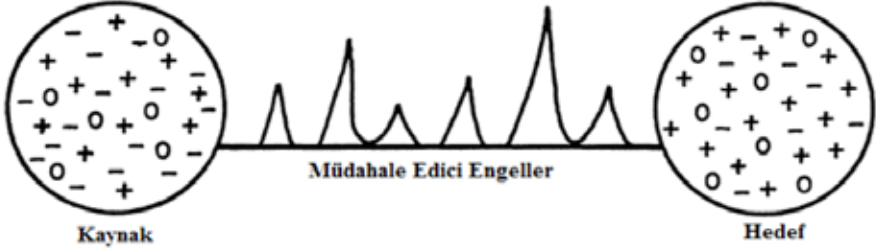
Esasında Lee, itme-çekme kavramının¹⁴ temel bileşenlerini yukarıdaki şekil vasıtasıyla açıklamaya çalışmıştır. Lee, göçe etki eden fak-

törleri pozitif, negatif ve nötr olmak üzere üç farklı kategoride ele almıştır. Birey ya da kitlelerin kaynak ülkede kalmalarına olanak sağlayan faktörler pozitif (+), bireyleri göç etmeye zorlayan faktörler negatif (-), bireylerin ya da kitlelerin göç kararı vermeleri üzerinde olumlu ya da olumsuz herhangi bir etkisi olmayan faktörler ise nötr (0) olarak değerlendirilmiştir. Söz konusu bu faktörlerin bir kısmı birçok bireyi aynı oranda etkilerken diğerleri ise farklı kişileri farklı şekillerde etkilemektedir. O açıdan bu faktörlerin etki oranları birbirlerinden farklı özellikler taşımaktadır. Örneğin, olumlu iklim şartları göç sürecinde çekici özellikler taşıırken kötü iklim şartları ise itici özelliklere sahiptir. Lee'ye göre müdahale edici engeller içerisinde en önemlisi mesafedir. Sonra sırasıyla gerçek fiziki engeller (Örn. Berlin Duvarı), göç yasaları ve göç etmenin maliyeti yer almaktadır. Ayrıca göçe neden olan kişisel hassasiyetler, zekâ seviyesi, bireyin medeni durumu, tesadüfi bir takım olay ve olgular, yaşanan adaletsizlikler bireyleri şahsi olarak göçe zorlamaktadır (Lee, 1966: 50-52 ve Özcan, 2017: 192).

¹⁴ İtici faktörler bireyin hâlihazırda yaşadığı yerden duyduğu tatminsizlik ve bu tatminsizliği doğuran faktörler ile ilişkilidir. Birey her ne kadar istemese de itici faktörler göçü zorunlu hale getirmektedir. Başka bir ifadeyle itici faktörlerin doğasında bireyi ve kitleleri negatif anlamda etkileyen negatif faktörler (Örn. İşsizlik, terör, siyasi istikrarsızlık, ada-

letsizlik, ücret sorunları vb.) mevcuttur. Söz konusu bu negatif faktörler göçü tek ve yegâne seçenek haline getirmektedir. Çekici faktörler ise göçü cazip hale getiren ve göçün pozitif yönlerine vurgu yapan unsurlardır. Hedef ülkede istihdam imkânlarının; eğitim, sağlık ve altyapı olanaklarının, iş güvenliği ve sosyal güvenlik uygulamalarının kaynak ülkeye kıyasla daha iyi oluşu bireylerin göç kararı vermesinde oldukça etkilidir (Dorigo ve Tobler, 1983:1).

Şekil 2. Lee Tarafından Geliştirilen ve Göç Sürecinde Etkin Olan Kaynak ve Hedef Ülkeye Yönelik Faktörler ile Müdahale Edici Faktörler

Kaynak: (Lee, 1966: 49, 50).

Lee çalışmasında göç yoğunluğunu etkileyen faktörleri altı grupta incelemiştir. Bunlar: (1) Belirli bir bölgedeki göçün yoğunluğu bölgesel farklılıklara bağlı olarak değişkenlik gösterir. (2) Bireyler arasındaki sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel ve sosyo-politik faktörler göç yoğunluğunu etkiler. (3) Göçün yoğunluğu müdahale edici engellerin aşılmasındaki zorluğa da bağlıdır. (4) Göç yoğunluğu ekonomideki dalgalanmalara bağlı olarak değişkenlik gösterir. (5) Gerekli önlemler alınmadığı takdirde göçün yoğunluğu ve şiddeti artma eğilimi göstermektedir. (6) Göçün yoğunluğu ve şiddeti bölgenin gelişme ve kalkınma düzeyine göre değişkenlik göstermektedir (Lee, 1966: 52-54).

Tıpkı Ravenstein gibi Lee'de göçün altı ana özelliğe sahip bir "akım" ve "karşı akım" kavram olduğuna vurgu yapmıştır. Bu bağlamda Lee'ye göre: (1) Göç bir akım şeklinde gerçekleşmektedir. (2) Her bir göç akımı karşı göç akımlarını yaratır. (3) Kaynak ülkede göç akımının

gelişiminde belirleyici olan unsurların eksik olması durumunda akımın etkinliği daha yüksek olacaktır. (4) Kaynak ve hedef ülkenin benzer özelliklere sahip olması akımın ve karşı akımın etkinliğini azaltacaktır. (5) Müdahale edici engellerin fazlalığı göç akımlarının etkinliğini arttıracaktır. (6) İktisadi şartlara bağlı olarak göç akımlarının etkinlikleri de farklılıklar arz etmektedir. Ekonominin take off dönemlerinde göç akımları yüksek, resesyon dönemlerinde ise düşüktür (Lee, 1966: 54-56).

Lee, eserinde ayrıca göçmenlerin karakteristik özellikleri hakkında da birtakım bilgiler vermiştir. Göçmenlerin söz konusu bu özelliklerini yedi farklı varsayımdan hareketle açıklamaya çalışmıştır. Bunlar: (1) Göçmenler seçicidir. (2) Sadece hedef ülkenin imkânlarının daha iyi olduğunu düşünen göçmenler göçün avantajlı olduğu kanısındadırlar. (3) Sadece kaynak ülkedeki olumsuzlukları önceleyen göçmenler ise göçün dezavantajlı olduğu kanısın-

dadırlar. (4) Tüm göçmenleri aynı kategoride değerlendirmek doğru sonuçlar vermeyebilir. (5) Müdahale edici engellerin ortadan kalkması göç eğilimini arttıracaktır. (6) Yaşamın belirli aşamalarında giderek artan göç eğilimi göçmenlerin tercihlerinde oldukça önemlidir. (7) Göçmenlerin karakteristik özellikleri kaynak ve hedef ülkede bulunan nüfusun karakteristik özelliklerini yansıtmaktadır şeklindedir (Lee, 1966: 56, 57).

3. FİLM ANALİZİ

Filmde Ravenstein ve Lee'nin göç kuramları kullanılmak suretiyle 1950 sonrası Türkiye'sinde yaşanan sosyal, ekonomik ve siyasi sorunlar nedeniyle Almanya'ya göç eden İbrahim'in ve Gülcan'ın hikayesi incelenmiştir. Filmin bütününde İbrahim ve Gülcan özelinde Türkiye'den Almanya'ya göç eden kitlelerin gerek kendileri gerekse geride bıraktıkları açısından yaşanan mağduriyetler anlatılmaktadır.

3.1. Filmin Konusu

1960'lı yıllar Türkiye'de askeri darbe ile demokrasinin ve demokratik rejimin askıya alındığı yıllardır. Askeri darbenin gerçekleşmesine bağlı olarak ülke genelinde sosyo-ekonomik ve sosyo-politik sıkıntılar yaşanmaktadır. Başlangıçta sermayenin ve emeğin henüz yeni yeni kentleşmeye başladığı o dönemde Türkiye'nin bir tarım ülkesi olmasından kaynaklı tarım yoğun çalışmanın getirdiği sorunlar, kırsal

bölgelerde daha çok ağalık düzeninin var oluşu, tarım işçilerinin karın tokluğuna uzun saatler tarlada çalışmak zorunda kalmaları, toprağın mülkiyetinin tam manasıyla "ağaya" ait olması ve ağanın köylüleri köle gibi kullanarak araçsallaştırması kırsal alanlarda yaşayan bireyleri farklı arayışlar içerisine itmiştir. Ayrıca politik anlamda yaşanan sıkıntılara yoksulluk, işsizlik, gelir adaletsizliği, sermaye birikiminin olmayışı, kayıtdışı istihdamın varlığı, ücret gelirlerinin oldukça düşük oluşu gibi sorunlar eklenince Türk insanı bir tercih yapmak zorunda bırakılmıştır. Diğer taraftan II. Dünya Savaşı'nda genç ve dinamik nüfusunun büyük bir kısmını kaybetmek suretiyle fiziki, beşeri ve sosyal sermaye anlamında ağır bir yenilgiye uğrayan Almanya, kalkınma hızını arttırmak istemektedir. Dolayısıyla sanayileşmesini tamamlamış bir ülke olarak Almanya'nın II. Dünya Savaşı'ndan sonra ihtiyaç duyduğu insan kaynağını başka bir ifadeyle beşeri sermayeyi Türkiye'den tercih etme yönünde bir inisiyatif alması 31 Ekim 1961 tarihinde Türkiye ile Almanya arasında İşçi Göçü Antlaşması'nın⁽¹⁵⁾ imzalanması ile sonuçlanmıştır. Antlaşmanın imzalanmasıyla Türk işçileri legal

15 Almanya ile Türkiye arasında imzalanan İşçi Göçü Antlaşması milyonlarca işçinin 31 Ekim 1961 tarihinden başlayarak yasal bir biçimde Almanya'ya göç etmesine olanak sağlamıştır. Antlaşma toplamda 12 maddeden meydana gelmektedir. Antlaşmayla Türk işçilerinin Almanya'da işe yerleştirilmelerinin usul ve esasları belirlenmeye çalışılmıştır. Bu

olarak Almanya'da çalışma hakkını elde etmişlerdir. Bu bağlamda 1974 tarihinde yönetmenliğini Türkan Şoray'ın yaptığı ve başrolde de yine Türkan Şoray ile Kadir İnanır'ın yer aldığı "Dönüş" filmi, Türklerin ülkelerinde yaşadıkları çaresizlik ve sefalet nedeniyle Almanya'ya göç etme zorunluluğunu anlatmakta-

dır. Ancak filmde Almanya'ya gitmek mümkün fakat geri dönmek pek mümkün değildir. Almanya'ya göç edenler kimliklerini, kişiliklerini, karakterlerini, değerlerini hatta yaşamlarını kaybetmekte geride kalanlar ise çok daha farklı mağduriyetler yaşamaktadırlar. O nedenle gerek göç edenler gerek onları

kapsamda Türk işçilerinin işe yerleştirilmelerini düzenlemek amacıyla Almanya adına Federal Alman Çalışma Kurumu, Türkiye adına ise Türkiye İş Kurumu yetkilendirilmiş, bu kurumlar Türk işçilerinin Almanya'da istihdamını kolaylaştıracak işlemler yapmaya yetkili kılınmıştır (md. 1). Alman Çalışma Kurumu, Türk işçilerinin başvurularını incelemek amacıyla Türk makamları ile ortaklaşa Türkiye'de bir irtibat bürosu kuracak, söz konusu bu irtibat bürosunda Türk işçilerinin Almanya'da çalışmak için uygun olup olmadıkları yapılan muayeneler sonucunda kararlaştırılacaktır (md. 2). İrtibat Bürosu'nun görevi sadece tıbbi muayeneler ile sınırlı değildir. Ayrıca Alman işgücü piyasasında var olan açık işler ve bu işlerin Türk işgücününün vasıflarıyla örtüşmesi, başka bir ifadeyle açık işlerin özellikleri ile çalışanların niteliklerinin uyumlaştırılması da büronun temel görevlerinden bir tanesidir (md. 3). Alman İrtibat Bürosu Türkiye İş Kurumu yoluyla, Türk işçilere toplu bir biçimde Almanya'da çalışma şartları, sosyal sigorta, işsizlik sigortası ve vergi mükellefiyetleri konusunda detaylı bilgiler vermekte; Almanya'ya gidecek işçilerin işgücü piyasasında adaptasyon ve uyum problemleri yaşamaması amaçlanmaktadır (md. 4). İşçilerin seçimi Türkiye İş Kurumu tarafından yapılmaktadır. Seçim yapılırken esas alınan temel kriterler işçilerin adli sicilleri, sağlık koşulları ve mesleki donanımlarıdır. Seçim yapıldıktan sonra Alman İrtibat Bürosu seçilen kişilerle ilgili bilgilendirilmektedir. Daha önce hüküm giyen ve müracaatta bulunanların müracaatları alınmakta fakat Alman İrtibat Bürosu'na bildirilmemektedir. Dolayısıyla daha önce hürriyeti sınırlama cezası ile hüküm giymiş ve mahkûm olmuş kişilerin iş başvuruları alınsa da Alman İrtibat Bürosu'na verilmediği anlaşılmaktadır (md. 5). Kabul edilen işçiler için Almanca ve Türkçe dillerinde yazılmış bir iş sözleşmesi (çalışma mukavelesi) hazırlanmakta; işçinin, işverenin veya işveren temsilcisinin imzalaması sağlanmakta; iş ilgisininin hukuki bir boyut kazanmasına yardımcı olunmaktadır (md. 6). Almanya'ya gidecek işçilere Türk makamları pasaport ve işçinin medeni durumunu gösteren bir vesika çıkarmakla, Alman İrtibat Bürosu ise çalışma izin belgesi vermekle yükümlü kılınmıştır (md. 7). Alman İrtibat Bürosu hareket mahallinden Almanya'ya seyahat-

ti organize ederken Türkiye İş Kurumu ise kabul edilen işçilerin hareket mahalline tam zamanında ulaşımını temin etmektedir. Türkiye içinde seyahati organize eden ve düzenleyen Türkiye İş Kurumu, Türkiye'den Almanya'ya seyahati organize eden ise Alman İrtibat Bürosu'dur. Fakat gerek ülke içinde (hareket mahalleri) gerek ülke dışında (Türkiye-Almanya) yapılacak yolculuğun tüm masrafları Alman İrtibat Bürosu tarafından karşılanmaktadır (md. 8). İşçilerin Almanya'ya vardıktan sonra yapmaları gerekenler düzenlenmiştir. Bu bağlamda işçiler Almanya'ya vardıktan sonra ilk yapmaları gereken o yerin yabancı işlerine bakan makamlardan oturma (ikamet) izni almalarıdır. Bir yıldan fazla çalışmak isteyen Türk işçileri çalışma izinleri bitmeden bir ay önce ikamet ettikleri yerin yetkili makamlarına bizzat kendileri müracaat etmekle yükümlüdürler. Ayrıca ikamet izninin süresinin bitiminden önce Alman yetkili makamlarına başvuru yapması gereken de yine işçinin kendisidir. İkamet izni iki seneden fazla verilmemektedir. Türk işçilerinin adaptasyon sorunları yaşamamaları amacıyla Alman Kurumları ve mahalli teşkilatları Türk işçilerini bilgilendirecek ve onlara yardımcı olacaktır (md. 9). İşçi Göçü Antlaşması Türk makamlarının her an, kayıtsız, şartsız ve formalitesiz Almanya'ya gönderdiği Türk işçilerini geri alması koşuluyla imzalanmıştır. Dolayısıyla Alman ekonomisinde göçe bağlı olarak yaşanabilecek olası sıkıntılar, problemler, işgücü piyasası aksaklıkları gibi ortaya çıkma ve yaşanma ihtimali yüksek sorunlarla karşılaşılması durumunda Türk işçilerin Türk makamları tarafından geri alınmaları hukuki güvenceye kavuşturulmuştur (md. 10). Antlaşma hükümlerinin antlaşmanın imzalanmasından sonraki üç ay içinde Berlin Land'ı içinde geçerli olduğu ifade edilmiştir. Antlaşma maddelerinin yürürlük tarihi ve hangi bölgelerde geçerli olacağı tespit edilmiştir (md. 11). Antlaşmanın son maddesinde belirtildiği üzere antlaşma, geçmişte de kapsayacak bir biçimde 1 Eylül 1961 tarihinde yürürlüğe girmiş, başlangıçta bir yıllık bir süre için imzalanmış ve antlaşmanın geçerlik süresi sona ermeden önceki 3 ay içerisinde taraflardan birisinin antlaşmayı feshetmemesi durumunda antlaşmanın kendiliğinden 1 sene daha uzayacağı belirtilmiştir (md. 12) (T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Uluslararası İşgücü Antlaşmaları, 2014: 15-19).

bekleyenler sıkıntılar çekmekte ve hayatları alt üst olmaktadır. Nitekim İbrahim ile Gülcan'ın yaşamlarında da aynısı gerçekleşmiştir. İbrahim Almanya'ya göç ettikten sonra Almanya'nın cazibesine aldanarak doğup büyüdüğü yerleri, değerlerini, kimliğini, kişiliğini, karakterini hatta eşini ve çocuğunu dahi unutmuştur. Gülcan ise Reşit Ağa'nın kendisine musallat olması (i), Tarlasının yakılması (ii), Evinin yıkılması (iii), Parasızlık nedeniyle hayvanını satmak zorunda kalması (iv), Köyde İbrahim'in kendisini bıraktığına dair dedikodusunun çıkması (v), Boykot uygulanması ve açlığa mahkum edilmesi (vi), Köy öğretmeniy-le adının çıkması (vii) ve Çocuğunu kaybetmesi (viii) şeklinde bir dizi sıkıntıya maruz kalmıştır. O yönüyle Almanya'ya göçten sonra ne İbrahim eski İbrahim, ne de Gülcan artık eski Gülcan'dır. Neticede göç, ikisinin de hayatlarını karartmış, İbrahim Almanya dönüşü hayatını kaybetmiş, Gülcan ise oğlunun intikamını almak amacıyla Reşit Ağa'yı öldürmüş ve katil olmuştur. Gülcan filmin son sahnesinde trafik kazası geçiren İbrahim'in cansız bedenine bakarak "İbrahim, dönüşün böyle mi olacaktı?" diyerek Almanya'dan dönüşün mümkün olmadığına vurgu yapmıştır.

3.2. Filmin Öyküsü

Filmde Anadolu'nun küçük bir köyünde yaşayan ve yoksulluk nedeniyle eşi Almanya'ya göç etmek

zorunda kalan Gülcan ve ailesinin dramı anlatılmaktadır. Gülcan ve İbrahim Anadolu'nun ufak bir köyünde yaşamaktadırlar. Her ikisi de oldukça fakir ve yoksuldur. Kendilerine ait tarlaları bile bulunmamaktadır. Tarlası olanlar ve çiftçilikle geçinimi sağlamak zorunda kalanlar ise borçları nedeniyle tüm mal ve mülklerini köyün ağası konumunda bulunan Reşit Ağa'ya kaptırmaktadırlar. Herkes Reşit Ağa'nın tarlasında ırgat olmuştur. Gülcan bu durumu "*Tarlama sahip çıktı güzelce; bizleri de kendi işçisi yapıverdi.*" şeklinde ifade etmektedir.

Köyde tarlanın, arazinin hatta köyde yaşayan kadın ve erkeğin kısacası her şeyin mülkiyeti Reşit Ağa'ya aittir. Gülcan'ın deyimiyle "*Bu köylük yerde tarlanın diken, taşı, kuşun kurdun aşısı bile Reşit Bey'in*" kendisine aittir. İbrahim böyle bir ortamda dışından tırnağın-dan arttırdığı bir kısmı da babasında kalma 10 bin lira ile Müslim'den bir tarla satın alır. Ayrıca Müslime'de bir miktar borçlanır.

Tarlayı satın aldıktan bir müddet sonra Gülcan ve İbrahim birbirlerini severek evlenirler. Reşit Ağa kendisiyle evlenmediği için Gülcan'dan intikam almanın yollarını aramaktadır. İbrahim neredeyse gece gündüz çalışarak tarladan elde edecekleri mahsul ile Müslim'e olan borçlarını ödemeye çalışmaktadır. Reşit Ağa, Müslim yoluyla İbrahim'i sıkıştırmakta ve borçlarını bir an önce ödemesini aksi takdirde tarlayı

elinden alacağını salık vermektedir. Bu arada Gülcan ve İbrahim bebek beklemektedirler. Bebekleri dahi tarlada dünyaya gelir. İbrahim bebeğin ismine İsmail Hasan koyar. İsmail Hasan Onlar için bir ümittir. İbrahim, Müslim'e ne kadar dil döküyse de O'nu ikna edemez. Tarlanın borcunu ödeyemez. Müslim'den herkesin işçi olarak Almanya'ya gittiğini ve iyi para kazandığını duyar. Durumu Gülcan'la paylaşır. Gülcan her ne kadar istemese de İbrahim Almanya'ya gitmeyi aklına koymuştur. Artık tarlada ırgatlık yapmak, başkalarına avuç açmak istemez. İbrahim, bir sabah erken vakitte Almanya'nın yolunu tutar.

İbrahim Almanya'ya gittikten sonra Reşit Ağa Gülcan'a bir çok sıkıntı yaşatır. Tarlasını ateşe verir, evini yıktırır ve O'nu tüm köyden tecrit ettirir. Tüm parasının tükendiği ve elindeki hayvanını Reşit Ağa'ya sattığı gün İbrahim Almanya'dan çıkagelmiştir. Gülcan'a İsmail Hasan'a onlarca hediye getirmiş, Müslim'e tarlanın borcunu ödemiştir. Ancak İbrahim tekrar Almanya'ya gitmek istemekte, tarlada çalışmak istememekte; hatta sürekli Almanya ile köyünü kıyaslamaktadır. Gülcan'ın tüm itirazlarına rağmen oğlu ve karısına geçinebilecekleri kadar para bırakarak tekrardan Almanya'ya gider.

İbrahim ilk gittiği zamanki gibi artık mektup yazmamaktadır. Gülcan ve İsmail Hasan'ı unutmuş ve Onları kendi kaderlerine terk etmiş-

tir. Kimliğini, kişiliğini, değerlerini kaybederek Almanya'da bir Alman ile evlenmiş hatta Ondan çocuk sahibi bile olmuştur. Gülcan ise Reşit Ağa yüzünden türlü sıkıntılara maruz kalmakta, köyde işkence hayatı yaşamaktadır. Reşit Ağa'ya muhtaç olması için Reşit Ağa'nın adamları tarafından tarlası yakılır, evi yıkılır, tavukları telef edilir, dedikodusu yapılır ve en sonunda biricik oğlu İsmail Hasan Reşit Ağa'nın adamları tarafından dereye atılır ve İsmail Hasan hayatını kaybeder. Gülcan bunları kaldıramaz ve babası gelene dek İsmail Hasan'ın defnetmeyeceğini söyler. Günlerce bekler ancak İbrahim gelmez. Sonunda çaresiz kalır ve oğlunu defneder. Gülcan, İsmail Hasan'ın intikamını almak amacıyla Reşit Ağa'nın evlenme teklifini kabul eder gibi yapar. İsmail Hasan'ın öldüğü derenin yakınına geldiklerinde Reşit Ağa'nın silahıyla O'nu öldürür. Köye dönerken bir kalabalık görür. Meğerse İbrahim Almanya'daki eşiyle ve çocuğuyla köye döndüğü esnada trafik kazası geçirmiş ve çocukları hariç kendisi ve eşi hayatını kaybetmiştir. Netice de İbrahim'in ve Gülcan'ın Almanya macerası bir dram ile sonuçlanmıştır. Almanya ne İbrahim'e ne de Gülcan'a mutluluk getirmemiş; aksine ikisin de hayatını alt üst etmiştir.

3.3. Bulgular

Ravenstein ve Lee'nin kuramlarının filmdeki karşılıkları iki tabloda gösterilerek analiz edilmiştir.

Ravenstein'nın göç nedenlerini tespit etmeye yönelik kuramı 1. Göç ve Mesafe, 2. Kademeli Göç, 3. Akım ve Karşı Akım, 4. Göçe Eğilimde Kent ve Kırsal Bölge Farklılıkları, 5. Kısa Mesafe Göçlerde Kadın Etkisi, 6. Teknoloji ve Göç ve 7. Ekonomik Güdülerin Baskın Oluşu şeklinde yedi başlık altında; Lee'nin kuramı ise 1. Kaynak ülkeye yönelik faktörler, 2. Hedef ülkeye yönelik faktörler, 3. Müdahale edici ve engelleyici faktörler ve 4. Kişisel faktörler olmak üzere dört başlık altında incelenmiştir.

Ravenstein'nın göçün nedenlerini tespit etmeye yönelik yedi önermesinin Dönüş filmindeki karşılıkları üzerine genel bir değerlendirme yapılmıştır. Önerme a'nın filmde herhangi bir karşılığı bulunmamaktadır. İbrahim uzun mesafeli bir göç gerçekleştirmiştir. İbrahim tarafından yapılan göç, mesafesine göre göç kategorisi içerisinde dış olarak değerlendirilmektedir. İbrahim'e göre kendisinin Almanya'ya gitmesi tarlanın ellerinden gitmesinden daha iyidir. Ailenin yoksulluktan kurtularak bir mülk edinebilmesi İbrahim'in mesafe faktörünü göze alarak göç etmesine bağlıdır (1. Göç ve Mesafe). Türkler'in Almanya'ya göçlerinin en önemli nedeni Almanya'nın sanayi ve ticaret merkezi başka bir ifadeyle sermayenin merkezi olması nedeniyle sağladığı istihdam imkânlarıdır. Dolayısıyla Almanya'nın iktisadi koşulları göçmenlerin absorbe edilmesine olanak sağlamıştır. Önerme

b'nin filmde kısmen karşılığı bulunmaktadır. Çünkü Türkiye örneğinde göç nedeniyle boşalan yerlerin yeni göç dalgalarıyla dolması söz konusu değildir (2. Kademeli Göç). İbrahim'in gerçekleştirdiği göçe karşı yeni bir göç akımı gerçekleşmemiştir. Ancak İbrahim'in Gülcan'ı ikna etmek için "*İlk giden ben miyim?*", "*İlk ayrılan biz miyiz?*" şeklindeki ifadeleri Almanya'ya göçün karşı akım yaratmasa da akım yarattığını göstermektedir (3. Akım ve Karşı Akım). Esasında Ravenstein'in bu önermesi kırdan kentte, kentten kıra, kentten kentte ve kırdan kıra şeklinde kategorize edilen özelliklerine göre göç türüne atıf yapmaktadır. Nitekim filmde İbrahim'in göç etme eğilimi kırdan kentte şeklinde gerçekleşmiştir (4. Göçe Eğilimde Kent ve Kırsal Bölge Farklılıkları). Filmde cinsiyet değişkenine göre mesafenin göç kararı vermede etkili olduğu gözlenmektedir. Başka bir ifadeyle filmin genelinde göçün karakteri daha çok ataerkil özellikler taşımaktadır.

Her şeye rağmen göç kararı veren ve pratikte uygulamaya koyan İbrahim'in kendisidir. Mesafenin oldukça uzak olması, İbrahim'in eşine kıyasla emek yoğun işlerde daha kolay istihdam edilebilme imkânı, duygusalılık yerine rasyonel tercih yapma kabiliyetinin fazlalığı Gülcan yerine İbrahim'in göç etmesinde büyük bir rol oynamıştır (5. Kısa Mesafe Göçlerde Kadın Etkisi).

Tablo 1. Ravenstein'nun Teorisinin Filmdeki Karşılığı

Kuram	Açıklama	Filmdeki Karşılığı	Değerlendirme
1. Göç ve Mesafe:	(a) Göçmenlerin büyük bir kısmını kısa mesafedeki yerlere göç ettirmektedirler. (b) Uzun mesafeli göçlerin yönü ise daha çok sanayi ve ticaret merkezlerine doğrudur.	İbrahim'in sanayi ve ticaret merkezi olan Almanya'ya göç etmesi	Önerme a'nın filmde herhangi bir karşılığı bulunmamaktadır. İbrahim uzun mesafeli bir göç gerçekleştirmiştir. İbrahim tarafından yapılan göç, mesafesine göre göç kategorisi içerisinde dış olarak değerlendirilmektedir. İbrahim'e göre kendisinin Almanya'ya gitmesi tarlanın ellerinden gitmesinden daha iyidir. Ailenin yoksulluktan kurtularak bir mülk edinebilmesi İbrahim'in mesafe faktörünü göze alarak göç etmesine bağlıdır.
2. Kademeli Göç:	(a) Göç, göçmenleri absorbe ederek sanayi ve ticaret merkezlerine doğru gerçekleştiren ve akımlara neden olan nüfusun yer değiştirmesi süreci olarak tanımlanır. (b) Ülke vatandaşları ekonomik olarak hızla gelişen bölgelere göç etmekte, onların göç etmelerinden kaynaklı kırsal alanda neden oldukları boşluk ise daha uzak bölgelerden gelen başka göçmenler tarafından doldurulmaktadır. Bu bağlamda ülkenin en uzak bölgelerinden merkez olarak nitelendirilebilecek bölgelere kademe kademe bir göç hareketliliği yaşanmaktadır. (c) Nüfus hareketliliğinde meydana gelen bu dağılım göç alan bölgelerin nüfusu absorbe etme yetenekleriyle ilintilidir.	Yoksul ve çaresiz olan İbrahim'in diğerlerinin yaptığı gibi Almanya'ya göçkararı vermesi	Türkler'in Almanya'ya göçlerinin en önemli nedeni Almanya'nın sanayi ve ticaret merkezi başka bir ifadeyle sermayenin merkezi olması nedeniyle sağladığı istihdam imkânlarıdır. Almanya'nın iktisadi koşulları göçmenlerin absorbe edilmesine olanak sağlamıştır. Önerme b'nin filmde kısmen karşılığı bulunmamaktadır. Çünkü Türkiye örneğinde göç nedeniyle boşalan yerlerin yeni göç dalgalarıyla dolması söz konusu değildir.

Kuram	Açıklama	Filmdeki Karşılığı	Değerlendirme
3. Akım ve Karşıakım	Her göç akımı kendine denk karşı akım yaratır.	Almanya'ya göçün bir akıma dönüşmesi fakat karşı akıma dönüşmemesi	İbrahim'in gerçekleştirdiği göçe karşı yeni bir göç akımı gerçekleşmemiştir. Ancak İbrahim'in Gülcan'ı ikna etme için "İlk giden ben miyim?", "İlk ayrılan biz miyiz?" şeklindeki ifadeleri Almanya'ya göçün karşı akım yaratmasada akım yaratıldığını göstermektedir.
4. Göçe Eğilimde Kent ve Kırsal Bölge Farklılıkları	Kentlere kıyasla kırsal bölgelerde yaşayanlar daha fazla göç etme eğilimi içindedirler.	Kırsal bir bölgede yaşayan İbrahim'in doğup büyüdüğü ve ailesinin yaşadığı köyü bırakarak yabancı bir ülkeye ya da kentte göç etmesi	Esasında Ravenstein'in bu önermesi kırdan kentte, kentten kıra, kentten kentte ve kırdan kıra şeklinde kategorize edilen özelliklerine göre göç türüne atıf yapmaktadır. Nitekim filmde İbrahim'in göç etme eğilimi kırdan kentte şeklinde gerçekleşmiştir.
5. Kısa Mesafe Göçlerde Kadın Etkisi	Göç etme eğilimi bağlamında kadınlar özellikle kısa mesafelerde erkeklerden daha etkindirler.	Almanya'ya göçün mesafesine göre bir dış göç olması ve bir takım sosyo-ekonomik ve kültürel şartlar nedeniyle Gülcan yerine İbrahim'in göç etmesi	Filmde cinsiyet değişkenine göre mesafenin göç kararı vermede etkili olduğu gözlenmektedir. Başka bir ifadeyle filmin genelinde göçün karakteri daha çok ataerkil özellikler taşımaktadır. Her şeye rağmen göç kararı veren ve pratikte uygulamaya koyan İbrahim'in kendisidir. Mesafenin oldukça uzak olması, İbrahim'in eşine kıyasla emek yoğun işlerde daha kolay istihdam edilebilme imkanı, duygusallık yerine rasyonel tercih yapma kabiliyetinin fazlalığı Gülcan yerine İbrahim'in göç etmesinde büyük bir rol oynamıştır.

Kuram	Açıklama	Filmdeki Karşılığı	Değerlendirme
6. <i>Teknoloji ve Göç</i>	Teknolojinin gelişmesi, üretim ve ticaretin artması göçün artışında pozitif anlamda etkindir.	Filmde otobüs, araba, radyo ve telgrafa yer verilmesi	Filmde ulaşım araçları (otobüs ve araba) ile iletişim araçları (radyo ve telgraf) olmak üzere göç eğilimini kolaylaştıran dört temel teknolojik unsur tespit edilmiştir. Ulaşım araçları ve iletişim araçları göçün iletici unsurları içerisinde değerlendirilebilir. İbrahim otobüsü Almanya'ya gitmek için arabayı ise dönmek için kullanmıştır. Almanya'dan ilk gelişinde İbrahim, yanında radyo getirmiş; İsmail Hasan öldükten sonra da İbrahim'e telgraf yoluyla bilgi verilmiştir. Ulaşım araçlarından otobüs ve araba; iletişim araçlarından radyo filmde somut bir biçimde gösterilmiş ancak telgraf ise gösterilmemiştir. Gerek ulaşım gerek iletişim araçları göç edenlerle geride kalanlar arasındaki iletişimi kolaylaştırmıştır.
7. <i>Ekonomik Güdülelerin Baskın Oluşu</i>	Kanunların eski ve demode oluşu, kanunların uygulanmasında yaşanan zorluklar, ağır vergi yükleri, köle ticareti, olumsuz iklim şartları ve sosyal çevrenin tamamen çıkar ve menfaat merkezli bir yapı haline gelmesi göçlerin genelinde etkin olsa da göçlere tam manasıyla yön veren ve damgasını vuran ana sebep ekonomik kaygılardır.	Ağalık (feodal) sistemi, Yoksulluk, Geçim sıkıntısı, Mülkiyet sorunu	İbrahim'i göçe zorlayan ekonomik güdüller içerisinde kırsal bölgelerde ağalık düzeninin varlığı, yoksulluk, geçim sıkıntısı, mülkiyet problemi, tarım arazilerinin geçimi sağlama yetmemesi yer almaktadır.

Kaynak: (Ravenstein, 1885: 167-235 ve Ravenstein, 1889: 198-288).

Filmde ulaşım araçları (otobüs ve araba) ile iletişim araçları (radyo ve telgraf) olmak üzere göç eğilimini kolaylaştıran dört temel teknolojik unsur tespit edilmiştir. Ulaşım araçları ve iletişim araçları göçün iletici unsurları içerisinde değerlendirilebilir. İbrahim otobüsü Almanya'ya gitmek için arabayı ise dönmek için kullanmıştır. Almanya'dan ilk gelişinde İbrahim, yanında radyo getirmiş; İsmail Hasan öldükten sonra da İbrahim'e telgraf yoluyla bilgi verilmiştir. Ulaşım araçlarından otobüs ve araba; iletişim araçlarından radyo filmde somut bir biçimde gösterilmiş ancak telgraf ise gösterilmemiştir. Gerek ulaşım gerek iletişim araçları göç edenlerle geride kalanlar arasındaki iletişimi kolaylaştırmıştır (6. Teknoloji ve Göç).

İbrahim'i göçe zorlayan ekonomik güdüler içerisinde kırsal bölgelerde ağalık (feodal) düzeninin varlığı, yoksulluk, geçim sıkıntısı, mülkiyet problemi, tarım arazilerinin geçimi sağlamaya yetmemesi yer almaktadır (7. Ekonomik Güdülerin Baskın Oluşu) (Tablo 1).

Lee'nin göçe etki eden faktörler teorisinin filmdeki karşılığı;

1. Kaynak ülkeye yönelik faktörler,
2. Hedef ülkeye yönelik faktörler,
3. Müdahale edici ve engelleyici faktörler,
4. Kişisel faktörler şeklindeki dört temel kriter çerçevesinde analiz edilmiştir.

Kaynak ülkedeki sorunların çokluğu ve derinliği (siyasi istikrarsızlık, yoksulluk, fakirlik, cehalet, mülk edinme isteği) filmde kaynak ülkeye yönelik pozitif faktörleri gölgelemektedir (1. Kaynak ülkeye yönelik faktörler). Filmin genelinde kaynak ülkeden göç etmeye zorlayan negatif faktörler Ağalık (feodal) sistemi, Yoksulluk, Geçim sıkıntısı, Mülkiyet sorunu şeklinde sıralanabilir. Hedef ülkeye yönelik çekici faktörler içerisinde İbrahim'in köye birinci dönüşünden sonra *"Daha neler var oralarda neler, görme-li!"*, *"Su aynı borulardan gelmekte, tepesinde de süzgeci var. Bi güzel akmakta."*, *"Görmek lazım medeniyeti."*, *"Öyle yapmıyorlar, adam da arabayla geliyor, kız da arabayla geliyor, bir yerde buluşuyorlar. Viz diye gidiyorlar."* diyerek sürekli köyü ile Almanya'yı kıyaslaması hedef ülkeye yönelik çekici faktörlerin ne denli baskın olduğunu göstermektedir (2. Hedef ülkeye yönelik faktörler). Mesafe İbrahim'le beraber Gülcan'ın da göç etmemesinde temel belirleyicidir.

Ayrıca İbrahim'in Almanya'da eşinin ve çocuğunu unutarak kimliği, kişiliğini ve karakterini kaybetmesi de çok büyük etkidir (3. Müdahale edici ve engelleyici faktörler). Filmde göç kararı vermeyi etkileyen kişisel faktörler olarak yoksulluk, mülk sahibi olma isteği, Ağalık sistemi, Ailenin geleceğini düşünme kaygısı yer almaktadır (4. Kişisel faktörler) (Tablo 2).

Tablo 2. Lee'nin Göç Etki Eden Faktörler Teorisinin Filmdeki Karşılığı

Kuram	Açıklama	Filmdeki Karşılığı	Değerlendirme
1. <i>Kaynak ülkeye yönelik faktörler</i>	Lee, göçe etki eden faktörleri pozitif, negatif ve nötr olmak üzere üç farklı kategoride ele almıştır. Birey ya da kitlelerin kaynak ülkede kalmalarına olanak sağlayan faktörler pozitif (+), bireyleri göç etmeye zorlayan faktörler negatif (-), bireylerin ya da kitlelerin göç kararı vermeleri üzerinde olumlu ya da olumsuz herhangi bir etkisi olmayan faktörler ise nötr (0) olarak değerlendirilmiştir. Söz konusu bu faktörlerin bir kısmı birçok bireyi aynı oranda etkilerken diğerleri ise farklı kişileri farklı şekillerde etkilemektedir. Dolayısıyla bu faktörlerin etki oranları birbirlerinden farklı özellikler taşımaktadır. Örneğin, olumlu iklim şartları göç sürecinde çekici özellikler taşıırken kötü iklim şartları ise itici özelliklere sahiptir.	Kaynak ülkeye yönelik pozitif (+) faktörler bulunmaktadır.	Kaynak ülkedeki sorunların çokluğu ve derinliği (siyasi istikrarsızlık, yoksulluk, fakirlik, cehalet, mülk edinme isteği) filmde kaynak ülkeye yönelik pozitif faktörleri gölgelemektedir.
2. <i>Hedef ülkeye yönelik faktörler</i>	İbrahim'i kaynak ülkeden göç etmeye zorlayan faktörler negatif (-), bireylerin ya da kitlelerin göç kararı vermeleri üzerinde olumlu ya da olumsuz herhangi bir etkisi olmayan faktörler ise nötr (0) olarak değerlendirilmiştir. Söz konusu bu faktörlerin bir kısmı birçok bireyi aynı oranda etkilerken diğerleri ise farklı kişileri farklı şekillerde etkilemektedir. Dolayısıyla bu faktörlerin etki oranları birbirlerinden farklı özellikler taşımaktadır. Örneğin, olumlu iklim şartları göç sürecinde çekici özellikler taşıırken kötü iklim şartları ise itici özelliklere sahiptir.	İbrahim'i kaynak ülkeden göç etmeye zorlayan negatif faktörler ise Ağalık (feodal) sistemi, Yoksulluk, Geçim sıkıntısı, Mülkiyet sorunu şeklinde sıralanabilir. İbrahim'in Gülcan'a rağmen göç etmek istemesi bir bakıma Gülcan'ın bizzat kendisinin göç kararı vermede nötr bir faktör olduğunu göstermektedir. Neticede İbrahim, Gülcan'a rağmen göç etmiştir.	Filmin genelinde kaynak ülkeden göç etmeye zorlayan negatif faktörler Ağalık (feodal) sistemi, Yoksulluk, Geçim sıkıntısı, Mülkiyet sorunu şeklinde sıralanabilir. Hedef ülkeye yönelik çekici faktörler içerisinde İbrahim'in köye birinci dönüşünden sonra "Daha neler var oralarda neler, görmeli!", "Su aynı borulardan gelmekte, tepesinde de süzgeci var. Bi güzel akmakta.", "Görmek lazım medeniyeti.", "Öyle yapmıyorlar, adam da arabayla geliyor, kız da arabayla geliyor, bir yerde buluşuyorlar. Vız diye gidiyorlar." diyerek sürekli köyü ile Almanya'yı kıyaslaması hedef ülkeye yönelik çekici faktörlerin ne denli baskın olduğunu göstermektedir.
3. <i>Müdahale edici ve engelleyici faktörler</i>	Lee'ye göre müdahale edici engeller içerisinde en önemlisi mesafedir. Sonra sırasıyla gerçek fiziki engeller (Örn. Berlin Duvarı), göç yasaları ve göç etmenin maliyeti yer almaktadır	Mesafe İbrahim'le beraber Gülcan'ın da göç etmemesinde temel belirleyicidir.	Mesafe İbrahim'le beraber Gülcan'ın da göç etmemesinde temel belirleyicidir. Ayrıca İbrahim'in Almanya'da eşini ve çocuğunu unutarak kimliğini, kişiliğini ve karakterini kaybetmesi de çok büyük etkindir.
4. <i>Kişisel faktörler</i>	Kişisel hassasiyetler, zekâ seviyesi, bireyin medeni durumu, tesadüfi bir takım olay ve olgular, yaşanan adaletsizlikler bireyleri şahsi olarak göçe zorlamaktadır	Yoksulluk, mülk sahibi olma isteği, Ağalık sistemi, Ailenin geleceğini düşünme kaygısı	Filmde göç kararı vermeyi etkileyen kişisel faktörler olarak yoksulluk, mülk sahibi olma isteği, Ağalık sistemi, Ailenin geleceğini düşünme kaygısı yer almaktadır.

Kaynak: (Lee, 1966: 50-52).

SONUÇ

Göç, zorunlu ya da gönüllü (nedenlerine); kısa ya da uzun mesafeli (mesafesine); geçici ya da kalıcı (oluşum nedenlerine) veya özelliklerine göre farklı tanımlamalar içermektedir. O nedenle kapsamlı bir göç tanımı yapmak sanıldığı kadar kolay değildir. Birey(ler)in ya da kitlelerin kaynak-hedef ülkeye (bölge) dönük bir takım pozitif ya da negatif koşullar nedeniyle kaynak-hedef ülke (bölge) arasında yaptıkları yer değişikliği sürecine göç denir. Başka bir ifadeyle göç, "her toplumun biçimlendirdiği tarihte yeni yaşam alanları bulma, yeni topraklara veya kazanç imkânlarına kavuşma..." (Abadan-Unat, 2006:1) gayesiyle gerçekleştirilen başta zaman ve mekân gibi bir takım değişkenlerin belirleyici olduğu topyekûn bir süreci ifade etmektedir (Gençler, 2015: 5).

Türkiye tarihi açısından 1960'lı yıllar büyük bir öneme sahiptir. Bir taraftan askeri darbe ve ülke siyasetini itibarsızlaştırma ya da istikrarsızlaştırma girişimleri diğer taraftan ekonomik anlamda yaşanan sıkıntılar 31 Ekim 1961 tarihinde Türkiye ile Almanya arasında imzalanan İşçi Göçü Antlaşması'nın en etkili sonuçları arasında yer alan Türklerin Almanya'ya göçlerini meşrulaştırmıştır. Kademeli olarak milyonlarca Türk, imkânsızlıklar ve çaresizlikler nedeniyle Türkiye'den Almanya'ya göç etmek zorunda kalmıştır. Nitekim söz konusu bu

hareketliliğe Almanya'nın işgücü ihtiyacı da eklenince kaynak ülke Türkiye'den hedef ülke Almanya'ya göç süreci kaçınılmaz boyutlara ulaşmıştır.

1960'lar ise Türk sinemasında toplumsal gerçekçilik rüzgârlarının estiği yıllardır. Toplumsal gerçekçilere göre sinema, sosyal hayattan, yaşanmışlıklardan ve deneyimlerden kopuk olmamalı aksine toplumu, sosyal sorunları bütünüyle inceleyen bir amaca/ aynaya dönüştürülmelidir. Toplumsal gerçekçilere göre sinema toplumdan; toplumda sinemadan kopamaz. Marksizm'in uzantısı olarak Sovyetler Birliği'nde geliştirilen toplumsal gerçekçilik, sanatın ne olduğundan ziyade nasıl olması gerektiği üzerine odaklanmıştır. Bu kurama göre sanat bir yansıtmadır, fakat sanatın yansıttığı gerçeklik toplumsal gerçekçiliktir. Toplumsal gerçekçilikte Marksizm'in bilgi teorisi ile Hegel'in estetik anlayışı birleştirilmiş ve sanat eseri dış gerçekliği yansıtan somut bir yapıya dönüşmüştür (Ötügen, 2008:173). Nitekim toplumsal gerçekçilikte "materyalist dünya görüşü ve diyalektik yöntem ile olayların temelinde yatan güçleri, maddi toplumsal süreçleri" içermek esas amaçtır (Özonur, 2016:101). Dolayısıyla 1960'lı yıllarda sosyal sorunlardan kendisini soyutlayamayan Türk sineması, Almanya'ya göç konusunu işleyen onlarca yapıta imza atmıştır (Örn: Bir Türke Gönül Verdim (1969), Baba (Yılmaz

Güney) (1971), Dönüş (1972), Otobüs (1974), El Kapısı (1974), Almanya'lı Yarım (1974), Almanya'da Bir Türk Kızı (1974), Almanya Acı Vatan (1979), Metin (1979), Banker Bilo (1980), Düğün (1981), Komşumuz Balta Ailesi (1983), Ölmez Ağacı (1984), Melek Gidiyor (1985), Gurbetçi Şaban (1985), En Alttakiler (1986), Kırkmetreka-re Almanya (1986), Sarı Mercedes (1987), Doğum Günün Kutlu Olsun Türk (1986), Yasemin (1988), Polizei (1988), Sahte Cennete Veda (1988), Berlin in Berlin (1993), Duvara Karşı (2004), Kebab Connection (2004), Crossing the Bridge: The Sound of İstanbul/İstanbul Hatırası (2005), Acımasız (2006), Yaşamın Kıyısında (2007), Bahtı Açık (2008), Bunu Gerçekten Yapmalı mıyım (2009), Yedek Memleket (2010), Willkommen in Deutschland (2011) (Pişkin, 2010: 58-61).

Çalışmada söz konusu bu yapıtlar içerisinde yer alan ve 1972 tarihinde çekilen Dönüş filmi Ravenstein (1885) ve Lee'nin (1966) kuramları çerçevesinde analiz edilmiştir. Ravenstein'in göç nedenlerini tespit etmeye yönelik kuramı 1. Göç ve Mesafe, 2. Kademeli Göç, 3. Akım ve Karşı Akım, 4. Göçe Eğilimde Kent ve Kırsal Bölge Farklılıkları, 5. Kısa Mesafe Göçlerde Kadın Etkisi, 6. Teknoloji ve Göç ve 7. Ekonomik Güdülerin Baskın Oluşu şeklinde yedi başlık altında; Lee'nin kuramı ise 1. Kaynak ülkeye yönelik faktörler, 2. Hedef ülkeye yönelik faktörler, 3. Müdahale edici ve engelleyici faktörler

ve 4. Kişisel faktörler olmak üzere dört başlık altında incelenmiştir. Yapılan analiz sonucunda Ravens-tein'nin yedi kuramının ve Lee'nin dört kuramının neredeyse birebir filmdeki göç nedenlerini açıklamada kullanılabilceği ortaya konulmuştur. Bu bağlamda Ravenstein'nin ve Lee'nin kuramlarının filmdeki göç nedenlerini açıklamaya yönelik karşılıkları aşağıda özetlenmiştir:

Ravenstein:

1. İbrahim uzun mesafeli bir göç gerçekleştirmiştir (1. Göç ve Mesafe Faktörü).
2. Türkler'in Almanya'ya göçlerinin en önemli nedeni Almanya'nın sanayi ve ticaret merkezi başka bir ifadeyle sermayenin merkezi olması nedeniyle sağladığı istihdam imkânlarıdır (2. Kademeli Göç Faktörü).
3. Almanya'ya göçün karşı akım yaratmasa da akım yarattığını göstermektedir (3. Akım ve Karşıakım Faktörü).
4. Filmde İbrahim'in göç etme eğilimi kırdan kentte şeklinde gerçekleşmiştir (4. Göçe Eğilimde Kent ve Kırsal Bölge Farklılıkları).
5. Filmin genelinde göçün karakteri daha çok ataerkil özellikler taşımaktadır (5. Kısa Mesafe Göçlerde Kadın Etkisi Faktörü).
6. Filmde ulaşım araçları (otobüs ve araba) ile iletişim araçları

(radyo ve telgraf) olmak üzere göç eğilimini kolaylaştıran dört temel teknolojik unsur tespit edilmiştir (6. *Teknoloji ve Göç Faktörü*).

7. İbrahim'i göçe zorlayan ekonomik güdüler içerisinde kırsal bölgelerde ağılık düzeninin varlığı, yoksulluk, geçim sıkıntısı, mülkiyet problemi, tarım arazilerinin geçimi sağlamaya yetmemesi yer almaktadır. Bu bağlamda İbrahim'in göç etmesinde ekonomik güdüler daha baskındır (7. *Ekonomik Güdülerin Baskın Oluşu Faktörü*);

Lee:

1. Kaynak ülkedeki sorunların çokluğu ve derinliği (siyasi istikrarsızlık, yoksulluk, fakirlik, cehalet, mülk edinme isteği) kaynak ülkeye yö-

nelik negatif (itici) faktörler içerisinde yer almaktadır (1. *Kaynak Ülkeye Yönelik Faktörler*).

2. Almanya'da su, elektrik, ulaşım, eğitim gibi altyapı ve hizmetlere dönük konularda göçe yönelik çekici faktörler daha baskındır (2. *Hedef Ülkeye Yönelik Faktörler*),
3. Mesafe İbrahim'le beraber Gülcan'ın da göç etmemesinde temel belirleyicidir (3. *Müdahale Edici Ve Engelleyici Faktörler*),
4. Filmde şahsi olarak göç kararı vermeyi etkileyen kişisel faktörler olarak yoksulluk, mülk sahibi olma isteği, ağılık sistemi, ailenin geleceğini düşünme kaygısı yer almaktadır (4. *Kişisel Faktörler*).

KAYNAKÇA

Abadan, U. N. (2006), *Bitmeyen Göç*, 2. Baskı, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 30.

Albrecht, J. W. ve Vroman, S. B. (1992), "Dual Labor Markets, Efficiency Wages, and Search", *Journal of Labor Economics*, Vol 10, No 4, ss. 438-461.

Bourdieu, P. ve Wacquant, L. J. D. (1992), *An Invitation to Reflexive Sociology* Chicago, USA, University of Chicago Press.

Castells, M. (1991), *The Informational City: Information Technology, Economic Restructuring and the Urban Urban Regional Process*, Oxford, Basil Blackwell.

Demir, A. (2008), "Toplumcu Gerçekçi Objektiften Yansıyan Bir Anadolu Fotoğrafı: Bacayı İndir Bacayı Kaldır", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 5, Sayı1, ss. 65-80.

Dorigo, G. ve Tobler, W. (1983), "Pull-Push Migration Laws", *Annals of the Association of American Geographers*", Vol 73, No 1, ss. 1-17.

Ekin, N. (1989), *Endüstri İlişkileri*, Beşinci Baskı, İstanbul, İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Yayın No: 208.

Esen, Ş. (2000), "80'ler Türkiye'sinde Sinema", 2. Baskı, İstanbul, Beta Yayınları.

Fawcett, J. T. (1989), "Networks, Linkages, and Migration Systems", *The International Migration Review*, Vol 23, No 3, Special Silver Anniversary Issue: International Migration on Assessment for the 90's, ss. 671-680.

Gençler, A. (2015), *Emek Göçü ve Ekonomisi*, İstanbul, Der Yayınları.

Guilmoto, C. Z. ve Sandron, F. (2001), "The Internal Dynamics of Migration Networks in Developing Countries", *Population: An English Selection*, Vol 13, No 2, ss. 135-164.

Harker, R. Cheleen, M. ve Wilkes, C. (1990), *An Introduction to the Work of Pierre Bourdieu. The Practice of Theory*, London, MacMillan.

Harris, J.R. ve Todaro, M. P. (1970), "Migration, Unemployment, and Development: A Two Sector Analysis", *American Economic Review*, No 60, ss. 126-142.

Karataş, Ö. F. (2013), "Hilmi Yavuz'un Doğu Şiirlerine Toplumcu Gerçekçi Bir Yaklaşım", *Turkish Studies, International Periodicals For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/13, ss. 1157-1173.

Katz, E. ve Stark, O. (1986), "Labor Migration and Risk Aversion in Less Developed Countries", *Journal of Labor Economics*, No 4, ss. 131-149.

Kley, S. (2011), "Explaining the Stages of Migration within a Life-Course Framework", *European Sociological Review*, Vol 27, No 4, ss. 469-486.

Lauby, J. ve Stark, O. (1988), "Individual Migration as a Family Strategy: Young Women in the Phillipines", *Population Studies*, No 42, ss. 473-486.

Lee, E. S. (1966), "A Theory of Migration", *Demography*, Vol 3, No 1, ss. 47-57.

Lewis, W. A. (1954), "Economic Development with Unlimited Supplies of Labor", *The Manchester School of Economic and Social Studies*, No 22, ss. 139-191.

Massey, D. S. Arango, J. Hugo, G. Kouaouci, A. Pellegrino, A. ve Taylor, J. E. (1993), "Theories of International Migration: A Review and Appraisal", *Population and Development Review*, Vol 19, No 3, ss. 431-466.

Morawska, E. (1990), "The Sociology and Historiography of Immigration in Virginia", içinde Yans McLaughlin, *Immigration Reconsidered, History, Sociology, and Politics*, Oxford University Press, New York, ss. 187-240.

Ötğün, C. (2008), "Sanat Yapıtına Yaklaşım Biçimleri", *Sanat ve Tasarım Dergisi*, Sayı 2, ss. 159-178.

Özcan, E. D. E. (2017), "Çağdaş Göç Teorileri Üzerine Bir Değerlendirme", *Türkiye Gıda ve Şeker Sanayii İşçileri Sendikası İş ve Hayat Dergisi*, Sayı 4, ss. 183-215.

Özonur, D. (2016), "Bir Sinema Filminde Sınıfların Temsili ve Politik Duruş: Kış Uyukusu", *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, Sayı 43, ss. 98-117.

Palloni, A. Massey, D. S. Ceballos, M. Espinosa, K. ve Spittel, M. (2001), "Social Capital and International Migration: A Test Using Information on Family Networks", *American Journal of Sociology*, Vol 106, No 5, ss. 1262-1298.

Petras, E. M. (1981), "The Global Labor Market in the Modern World Economy", içinde Mary M. Kritz, Charles B. Keely, and Silvano M. Tomasi, (eds.), *Global Trends in Migration: Theory and Research on International Population Movements*, Center For Migration Studies, Staten Island, New York, ss. 44-63.

Piche, V. ve Dutreuilh, C. (2013), "Contemporary Migration Theories as Reflected in Their Founding Texts", *Population*, (English Edition), Vol 68, No 1, ss. 141-164.

Pişkin, G. (2010), "Türkiye'de Göç ve Türk Sinemasına Yansımaları: 1960-2009", *E-Journal of New World Sciences Academy*, Volume 5, Number 1, ss. 45-65.

Portes, A. ve Walton, J. (1981), *Labor, Class and the International System*, New York, USA, Academic Press.

Ranis, G. ve Fei, J.C.H. (1961), "A Theory of Economic Development", *American Economic Review*, No 51, ss. 533-565.

Ravenstein, E. G. (1885), "The Laws of Migration", *Journal of the Statistical Society*, Vol 48, No 2, ss. 167-227.

Ravenstein, E. G. (1889), "The Laws of Migration", *Journal of the Statistical Society*, Vol 52, No 2, ss. 241-305.

Sassen, S. (1988), *The Mobility of Labor and Capital: A Study in International Investment and Labor Flow*, Cambridge, Cambridge University Press.

Sinha, V.N.P. ve Ataullah, MD. (1987), "Migration-An Interdisciplinary Approach", First Edition, Delhi, India, Seema Publications.

Skeldon, R. (2008), "International Migration as a Tool in Development Policy: A Passing Phase?", *Population and Development Review*, Vol 34, No 1, ss. 1-18.

Stark, O. (1982), "Migration Decision Making: A Review Article", *Journal of Development Economics*, No 31, ss. 191-196.

Stark, O. (1984), "Migration Decision Making: A Review Article", *Journal of Development Economics*, No 14, ss. 251-259;

Stark, O. Taylor, J. E. Ve Yitzhaki, S. (1985), "Remittances and Inequality", *The Economic Journal*, No 75, ss. 173-178

Stark, O. ve Bloom, D. E. (1985), "The New Economics of Labor Migration", *The American Economic Review*, Vol 75, No 2, *Papers and Proceedings of the Ninety-Seventh Annual Meeting of the American Economic Association*, ss. 173-178.

Stark, O. ve Taylor, J. E. (1991), "Migration Incentives, Migration Types, The Role of Relative Deprivation", *The Economic Journal*, No 101, ss. 1163-1178.

T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Uluslararası İşgücü Antlaşmaları, 2014.

Taylor, J. E. (1986), "Differential Migration, Networks, Information and Risk", in Oded Stark (Ed.), *Research in Human Capital and Development*, Vol 4, "Migration, Human Capital and Development, JAI Press, Greenwich, ss. 147-171.

Taylor, J. E. (1992), "Remittances and Inequality Reconsidered: Direct, Indirect, and Intertemporal Effects", *Journal of Policy Modeling*, No 14, ss. 187-208.

Uçakan, M. (1977), *Türk Sineması'nda İdeoloji*, İstanbul, Düşünce Yayınları.

Yüksel, H. (2017), *Çalışma Yaşamında Sinema*, Bursa, Ekin Yayınları.

Zaim, S. (1997), *Çalışma Ekonomisi, Yenilenmiş ve Genişletilmiş 10. Baskı*, İstanbul, Filiz Kitabevi.

Zanker, J. H. (2011), "Why Do People Migrate? A Review of the Theoretical Literature", *Munich Personal RePEc Archive (MPRA)*, Paper No, 28197, ss. 1-26.

Zelinsky, W. (1971), "The Hypothesis of Mobility Transition", *Geographical Review*, Vol 61, No 2, ss. 219-249.